

Eksistentiel Bæredygtighed

En sprogfilosofisk og etisk undersøgelse

My Ryge / Studienr. 20231278

Kandidatspeciale (30 ECTS) / 10. Semester

Anvendt Filosofi

Vejleder / Antje Gimmler

Anslag / 145.511 (anvendt) - 192.000 (max)

Sider (normal) / 60,6 ud af 80

Aalborg Universitet / 27. Februar 2026

Abstract

This thesis explores the contemporary topic 'Existential Sustainability' (ES) through a linguistic and ethical lens. The two key questions 'how can we understand and practice existential sustainability?' and 'which ethical aspects does it imply?' guide the exploration, along with state-of-the-art research on ES and sustainability, and with philosophical thoughts from several thinkers, including Lisa Kristensen and Judith Butler.

ES is a rather new subject that recently has gained popularity in academic and sustainability discourses, with some researchers believing it to be both lacking but also a necessary and much needed dimension of sustainable development. Some argue that to reach the Sustainable Development Goals (SGD's) and the UN Sustainable Agenda (Agenda2030), it is crucial that we begin to understand and include existential aspects of human life in our language and practices around sustainability.

These and other arguments alike stem from Lund University (LU), which has recently named itself a 'hub' for ES research. But despite prioritized academic efforts, different suggestions of what it might mean and entail, point to confusion and insufficient knowledge on the topic. This may create barriers to the adaptation of ES, despite its perceived importance and potential to support and strengthen sustainable development.

In the introduction, I refer to some of the problems surrounding sustainability that may attract the attention of ES. In chapter 1, I present insights from the ES research made at LU, and these preliminary literature reviews serve both as a foundation and a reference frame for further explaining, enfolding, and developing the understanding of the topic. In chapters 2 - 3 I explore and analyze the two words 'existential' and 'sustainability', to gain a better understanding of the overall definition.

In chapter 4, I present a revised explanation which entails that, although ES may be understood in multiple ways, it also holds a key concern, in a seemingly collapse between the meanings of existential and sustainable, making the sentence 'to be existentially sustainable' and the whole topic of ES - somewhat excessive, redundant and rather impractical. The concept might still hold some practical (semantic/performative, normative and ethical) potential though, in that it may help us distinguish between those aspects of sustainability that are crucial and necessary, either for the survival or the 'wellbeing' of anything that exists.

In this way, ES – just as sustainability does – imply closely related ethical, normative and value-based dimensions. Including discussions of survival vs. the good life, or of the life and wellbeing of individuals vs. groups. But also questions of what is worth sustaining, who and what gets to exist, who decides this and how it is done. These questions and dilemmas are discussed further in chapter 5, where I aim to expand and strengthen the ethical scope with thoughts on interdependency, precarity, power, performativity and responsibility from Judith Butler. And in the final and concluding 6th chapter I discuss if and how ES, with its ethical and normative implications, might be implemented/applied in practice.

Indhold

Abstract.....	2
Indledning.....	5
1 Eksistentiel Bæredygtighed 1.0.....	8
Religiøse rødder.....	9
En ny dimension, et fjerde aspekt eller et overordnet koncept?.....	10
Bæredygtighed og behov.....	11
Et kunstnerisk aspekt.....	12
En logisk definition	13
Opsummering	17
2 Det eksistentielle	20
Eksistentiel.....	20
Eksisterer/eksistens	21
Vedrøre, særlig betydningsfuld og afgørende	23
Kerneproblematikker	24
Opsummering	28
3 Bæredygtighed	30
Bæredygtighed = eksistens	30
Ordbøger og daglig diskurs.....	32
Lisa Kristensen	34
4 Eksistentiel Bæredygtighed 2.0.....	37
Kerneproblematikker	39
5 De etiske dimensioner.....	41
Bæredygtighedens etiske sigte	41
Judith Butler.....	46
6 Konkluderende tanker	53
Litteratur.....	57

Indledning

Da jeg tilbage i 2017, under min studietid på Københavns Erhvervsakademi (KEA), startede med at interessere mig for bæredygtighed, opstod en fornemmelse af, at der både manglede noget alment menneskeligt, etisk og noget helt fundamentalt i diskurserne omkring den bæredygtige agenda. En agenda og diskurser med en række antagelser og normer, man som KEA-studerende blev opdraget i, men som hos mig efterlod en følelse af, at der ofte ikke var helhed og dybde i det sprog, der blev talt og de overvejelser der blev gjort. Og det på trods af en oplæring i mange 'bæredygtighedsemner' såsom CSR, cirkulær økonomi, livscyklus- og værdikædeanalyser, men særligt også i FN's bæredygtighedsagenda, dvs. Agenda2030 (FN [2015](#)), De 17 Verdensmål (SDG'erne) (FN [u.å.](#)) og Brundtlandrapporten fra '87 (WCED [1987](#)). I de godt snart 10 år, har jeg været i færd med at undersøge det der mangler, og der lader til, at være tre særlige problematikker der går igen:

Forståelsesbarrierer Bæredygtighed er et komplekst, vidtrækkende og omstridt begreb; det er svært at forklare og redegøre for hvad det betyder og der er sproglige og forståelsesmæssige (epistemiske) barrierer i form af forvirring, modstridigheder og mangelfulde forståelser (Persson [2024](#)), (Kristensen [2024](#)). Det kan beskrives som et form for problematisk epistemisk hul, der i daglig brug og praksis bl.a. ses i sager om greenwashing og i tilfælde med modsætningen greenhushing - i over- og underdrivelser af bæredygtighedskommunikation og markedsføring. I 2021 var der ifølge Børsen 25 sager om greenwashing i Danmark (og ifølge EU 344 sager med tvivlsomme udsagn) (Raun [2021](#)). Dengang udtalte daværende Forbrugerombudsmand Christina Toftegaard, at hun mente at der var 'gået inflation i brugen af ord som bæredygtigt og klimavenligt' og at hun ikke ville anbefale virksomheder at kalde deres produkt for bæredygtigt, da det forudsætter at det lever op til den bæredygtighedsdefinition der findes i Brundtlandrapporten (Ibid.). I '24 udkom Forbrugerombudsmanden anbefalinger til virksomheders miljømarkedsføring, hvor det tydeliggøres, at miljø-, klima- og bæredygtighedsudsagn skal være 'korrekte (sande), præcise og konkrete (Forbrugerombudsmanden [2024](#), s. 6, 13, 17). Og senest, i september sidste år, sagde den nuværende ombudsmand, Torben Jensen, at det stadig er vigtigt at undgå greenwashing, men at det også handler om at undgå greenhushing; at "virksomhederne skal turde markedsføre sig med de grønne tiltag, de laver." (Grakom [2025](#)). Vi bliver således både opfordret til at anvende ordet og samtidigt advaret imod det, hvis ikke vi korrekt og præcist har styr på og sandfærdigt kan redegøre for, hvad vi mener med det, når vi bruger det. Hullet ses ikke kun i sager som disse, men de er konkrete eksempler på, at vi bør blive bedre til at forstå hvad bæredygtighed betyder.

Menneske vs. Miljø

På samme tid lader der til at hvile en vigtig kontrast i den bæredygtige omstilling, hvor det, på den ene side virker som, at mennesket mangler – at miljøet, det grønne og klimaet dominerer. Ikke kun i sproget og diskurserne men også i praksis, prioritering og i sidste ende forståelsen af, hvad bæredygtighed betyder. Et godt eksempel på dét, er netop tidligere nævnte forbrugerombudsmænd, der oftere bruger ordene klima og miljø end bæredygtighed, men det ses også mange andre steder, i alt fra økonomiske og politiske til erhvervsmæssige sammenhænge, og i ord, udtryk og initiativer, som grøn investering, grøn vækst, 'the green deal', økologi, CO²-udledninger, klimakriser, global opvarmning osv. Og selvom mennesker givetvis er en del af kernen i den bæredygtige agenda, som det fx ses i emner som social bæredygtighed, i flere af SDG'erne, menneskerettigheder, diverse sundhedskriser, diskrimination, CSR, arbejdsmiljø, ansvarlig ledelse, trivsel, livskvalitet, værdier m.v., tales det ikke altid nødvendigvis ind i diskurserne og i den daglige praksis. Og det endda på trods af et ellers øget politisk og samfundsmæssigt fokus på flere af disse emner (Krifa [2023](#)), (Mahncke & Wiking [2025](#)) (Trivselskommissionen [2025](#)) (Arbejdstilsynet [u.å.](#)). En del af denne kritik rejses bl.a. af initiativer og organisationer der forsøger at sætte fokus på de menneskelige, 'indre' og bløde mål, kompetencer og evner, der mangler for at kunne komme i mål med agendaen (Inner Development Goals [u.å.](#)), (Center For Væredygtighed [u.å.](#)), (Oxford Brookes Business School & Climate Change Coaches [2024](#)).

På den anden side af kontrasten, kan det samtidig siges, at miljø og natur samtidig mangler, når vi så diskuterer mennesker, menneskelige systemer og menneskelig eksistens. Det ses bl.a. i ideerne om, at kloden og miljøet for så vidt skal opretholdes for menneskenes (menneskeartens) skyld (WCED 1987, s. 41). Men det kommer også til udtryk i kritikkerne af den menneskelige indflydelse; at vi ikke tager nok ansvar eller kærer os (nok) om planeten og miljøet; at vi overforbruger klodens ressourcer, er skyld i klimakriser, ødelagte økosystemer osv. Det aspekt belyser en antropocentrisk kritik af menneskets dominans og overlegenhed, der også særligt føres af dyre- og miljørettighedsforkæmpere. Fx de danske dyreadvokater Ida Christine Jacobsen og Søren Toft, der begge peger på problemet i, at dyr og natur ofte opfattes som menneskelig ejendom og sjældent som selvstændige juridiske retssubjekter, og at de mangler repræsentation (Jacobsen [2025](#), s. 12), (Gamel [2024](#)). En holdning der også går igen hos filosoffer som Christine Korsgaard og Martha Nussbaum, der begge argumenterer for et etisk syn, hvor dyrs rettigheder bør anerkendes, herunder deres ret til at leve gode liv på deres egne præmisser (Korsgaard 2018) (Nussbaum 2021). Selvom flere lande er begyndt at anerkende ikke-menneskelige eksistensers juridiske rettigheder og retten til at eksistere (ikke kun dyr, men også bjerge, floder m.fl.), er der stadig stor forskel på, hvordan lande værdisætter ikke-menneskelige ting (Jacobsen [2026](#)). Selvom vi mennesker er dybt afhængige af naturen, og for så vidt også er forpligtede overfor den, ses den form for antropocentriske kritik ikke altid nødvendigvis ofte i konteksten af bæredygtighed.

Med henblik på dette kan man sige, at hvis vi skal blive bedre til at forstå og praktisere bæredygtighed, må vi både blive bedre til at forstå hvad det betyder for mennesker, men også til at forstå menneskets rolle og samspil med den omverden vi lever i, herunder de etiske forhold der hviler i den magt og det ansvar vi har over alt andet der eksisterer.

Etik, normer og værdier Udover tilfældene med dyr og miljø, viser utallige etiske cases med mennesker, hvordan bæredygtighed i sin kerne, rummer etiske, normative og værdimæssige aspekter, kontrasten mellem mennesker/miljø. Fx (men langt fra udelukkende) i debatter om selvmord, abort og dødsstraf, i sager om aflivning (BBC [2024](#)), diskrimination i sundhedssystemet (Lippert-Rasmussen [2023](#)) m.v. Sager som disse tales nødvendigvis heller ikke ind i bæredygtighedsdiskurser, på trods af, at de alle for så vidt relaterer sig.. Men det aspejler også en problematik i nogle af de modstridende holdninger og prioriteringer der findes i den bæredygtige agenda. Og i hvordan vi værdisætter ting og med tanker på, hvem og hvad der får lov til at eksistere, og ikke kun at eksisterer, men også at leve et godt liv. Emner som interdependens, sårbarhed, meningsfuldhed, det gode liv, ansvar, omsorg, magt, norm, værdi og performativitet har særlig betydning i den kontekst. I den forbindelse er kan både Lisa Kristensen og Judith Butlers filosofi være med til at udvikle sproget til at kunne føre de diskussioner, debatter og samtaler.

I forbindelse med alle disse temaer, lader eksistentiel bæredygtighed (EB) til at være et nyt, interessant emne der, gennem er revurdering af vores grundforståelser af hvad det vil sige at eksistere bæredygtigt, muligvis har potentiale til at kunne bygge bro mellem nogle af kontrasterne og belyse de etiske aspekter. På den måde kan det understøtte den bæredygtige omstilling i en retning der både modvirker den sproglige forvirring og gør os klogere - ikke kun på de menneskelige og eksistentielle aspekter af bæredygtighed, men også på bæredygtighed helt generelt. EB rummer for så vidt meget af det, der kan siges at mangle i bæredygtighedsdiskurserne og det vil muligvis kunne guide og bedre ruste os til at tage de etiske debatter. Men det kræver, at vi begynder at 'praktisere' og tale om bæredygtighed i en bredere forstand, som noget der handler om mere end kun klima, miljø og det grønne. Vi bør i stedet forstå, at bæredygtighed i en eksistentiel forstand gør sig gældende for *alt der eksisterer*; at det helt grundlæggende handler om livet - både om at overleve men også om at leve et godt liv.

Problemformulering

Hvordan kan vi forstå og anvende eksistentiel bæredygtighed, og hvilke etiske perspektiver og spørgsmål rummer begrebet?

1 Eksistentiel Bæredygtighed 1.0

Eksistentiel bæredygtighed er et relativt nyt og uudforsket begreb der umiddelbart ikke findes i ordbøgerne. Den engelske udgave '*existential sustainability*' og den svenske '*existentiell hållbarhet*', er de seneste år begyndt at poppe op i akademiske sammenhænge¹, mens den danske version kun ses mere sporadisk (AAU [u.å.](#)) (Hansen 2023; [2025](#)) (Jensen [u.å.](#)). Til gengæld findes der et andet dansk begreb kaldet 'væredygtighed' der flere gange er brugt i sammenhæng med EB (Hansen 2023) (AAU [2025](#)). I modsætning til EB findes væredygtighed i ordbogen, hvor det ifølge Den Danske Netordbog (DDN) er et begreb der dækker over "hvordan man bedst kan være i verden og skabe de bedste rammer for sig selv og sine omgivelser" (DDN [2025c](#)). Hos Dansk Sprognævn (DS) beskrives det mere simpelt som en "evne til at være i eksistentiel forstand" (DS [2022](#)), mens det hos Center for Væredygtighed (CV) bl.a. også kaldes for "indersiden af bæredygtighed" (CV [u.å.](#)). Der er flere grunde til at jeg har valgt at undersøge EB fremfor væredygtighed, men det sproglige argument er nok et af de mere indlysende:

Det er nemlig sjældent, at man i bæredygtighedsdiskurser - hverken i danske, svenske eller engelske, bytter ordet 'bære' ud med det ord man gerne vil tale om bæredygtighed *for*. Vi siger fx ikke miljødygtighed eller socialdygtighed, men bruger i stedet begreber foran eller efter bæredygtighed til at specificere hvad vi taler om. Det er fx alment kendt og anvendt at sige miljømæssig eller social bæredygtighed eller en bæredygtig kultur, udvikling osv. Og selvom definitionen af væredygtighed har mange fællestræk med EB, så mener jeg, at vi ved at bytte 'bære' ud med 'være' risikerer, at grave det epistemiske hul endnu dybere og muligvis skabe mere unødvendig og problematisk forvirring om hvad vi taler om. Da der allerede hersker usikker- og uenigheder om hvad bæredygtighed betyder, tror jeg det kan være en fordel at fortsætte i samme sproglige praksis. I løbet af specialet perspektiverer jeg enkelte gange til væredygtighed, da jeg håber de to områder kan tænkes sammen i arbejdet med den bæredygtige omstilling. Men valget af EB er altså taget med fuldt overlæg - og med de ord vil jeg give mig i kast med at redegøre for noget af den forskning der findes om emnet, hvoraf meget stammer fra vores svenske kollegaer på Lund Universitet (LU).

¹ Herunder: Thierry Deau ([2020](#)), Arner et al. (2021), Bronner & Bronner ([2021](#)), Sangeeta Bagga-Gupta ([2023;2024](#)), Borås Universitet ([2023](#)), Tide Garnow ([2024](#)), Lambert & Walker (2024), Sensus ([2025](#)), Syddansk Universitet ([2024](#)), Dennis Müller ([2025](#)), Caroline Wendt ([2025](#)) m.fl.

Religiøse rødder

Siden 2021 har LU 'officielt' arbejdet med eksistentiel bæredygtighed; hvor de tre forskere Erik Sidenval, Kristina Myrvold og Lovisa Nyman, dengang søgte fondsmidler til at opbygge et nyt forskningsmiljø for EB på LU's Center for Teologi og Religiøse Studier (Sidenval et al. [2021](#)). Projektet havde titlen '*At the Margins of Life*' (MOL) og ifølge fondsansøgningen ønskede gruppen at undersøge EB ud fra et religiøst perspektiv, med antagelsen om at en "critical reconsideration of the role of religion at the margins of life can contribute to rethinking life in a sustainable world" (Ibid., s.2). Selvom projektet var plantet i religion og teologi, var formålet også at skabe et multidisciplinært forskningsmiljø som grobund for fremtidige forskningsprojekter (Ibid., s. 3). Ifølge gruppen stræber Agenda2030 og SDG'erne efter at forbedre en række sociale, økonomiske, kulturelle og politiske dimensioner af menneskelige liv og samfund, samt at skabe et bæredygtigt samfund for alle ved at minimere lidelse og smerte. De nævner at EB i den forbindelse er blevet identificeret som: "a new dimension to explore and develop in research and societal projects" (Ibid., s. 2). Og de forklarer, at begrebet kort er blevet nævnt i nordiske studier, særligt af Mikael Kurkilala, som en beskrivelse af hvad der mangler i vores senmoderne, sekulariserede samfund - hvor teknologi, tidspres og eksistentielle problemer har skabt "a destructive situation for human beings" (Ibid.). Senere, i andre kilder fra LU henvises der også til ærkebiskoppen Antje Jackelens brug af begrebet, bl.a. i en tale tilbage i 2018, hvilket understøtter ideen om at EB har - om ikke sit udspring, så i hvert fald rødder i religion og teologi (Loor [2022](#)) (Sandström et al. [2024](#)) (Önnudóttir [2024b](#)) (Persson [2024](#)).

MOL-gruppen påstod også, at en mangel på EB skaber en form for *eksistentiel marginalisering*, hvor ideen om 'livets margener' (Margins of Life) bl.a. fungerer som en metaforisk reference til de mennesker i samfundet der befinder sig i udkanterne af livet, og som kæmper med *økonomisk, fysisk, social, racemæssig eller normativ sårbarhed* (Sidenval et al. 2021). Som gruppen nævner, vil mennesker - selv hvis de lever længere - stadig konfronteres med kriser, dårlige helbred og dybe mangler på mening og forståelse af den menneskelige eksistens, hvilket de mener er med til at skabe marginalisering (Ibid., s. 2). De pointerer, at folk tit har søgt ly i religionernes forklaringer og støtte, som noget der kan forme menneskelig lidelse om til noget der er udholdeligt og endda meningsfuldt. Og, at mennesker stadig former adfærd og normer ud fra religioner, men at der på trods af forskning der understøtter de argumenter, er mangel på forskning, der kobler det religiøse potentiale og de eksistentielle dimensioner til social bæredygtighed, eller som fokuserer på vigtigheden af religionernes rolle heri (Ibid.). Her kunne man tilføje, at det samme måske også kan siges at gøre sig gældende for filosofien; at filosofiens meningsgivende og understøttende potentiale samt de adfærds- og normmæssige roller filosofien spiller i den bæredygtig omstilling, i højere grad kunne inddrages og fokuseres på.

Og, at filosofi i lige så høj grad som religion spiller en vigtig rolle i konfrontationen med kriser, meningsløshed, sygdom, eksistentiel marginalisering og i en kritisk gentænkning af livet i en bæredygtig verden. Den pointe uddybes senere, men for nu vender vi tilbage til LU.

En ny dimension, et fjerde aspekt eller et overordnet koncept?

Året efter, i marts '22, udgives nyhedsartiklen '*Hope and meaning for a sustainable life*' af LU's kommunikationschef Marianne Loor (Loor [2022](#)). Hun forklarer her hvordan MOL-forskerne fik midler til at lede en forskningsgruppe hvis formål var, at skabe interdisciplinære kontakter der skulle lede til forskningsansøgninger i det kommende forår (Ibid.). Indledningsvis skriver hun, at vi mennesker - overvældet af livet i et individualistisk præget samfund, har brug for at føle *mening, håb og motivation* for at kunne overkomme udfordringer og finde på nye løsninger, og at vi derfor bliver nødt til at vide mere om EB. Som Loor forklarer, har LU derfor sat sig for at undersøge konceptet og udvikle relaterede forskningsemner. Ønsket var stadig at skabe et bredt og tværfagligt netværk - og hun nævner også hvordan EB er blevet nævnt i religions-, kunst- og kulturstudier, men at det ikke er et anerkendt akademisk emne (Ibid.). Ligesom MOL-gruppen påpeger hun EB's relation til den bæredygtige agenda og SDG'erne, men tilføjer, at spørgsmålet det drejer sig om er; 'om hvorvidt EB er *en fjerde dimension* eller *et overordnet aspekt* af de andre tre bæredygtighedsdimensioner (miljømæssig, social og økonomisk) (Ibid.).

Et halvt år senere afholdte LU herefter konferencen med titlen '*At the Margins of Life*', hvis tilsvarende formål var at 'identificere og udvikle akademisk forskning om EB, som et overordnet teoretisk koncept' (LU [2022](#), s. 3). Konferencen stilede mod at undersøge hvordan eksistentielle perspektiver kan bidrage til globale udfordringer; hvad et eksistentielt perspektiv betyder, og igen; hvordan religion kan tilbyde "valuable resources and insights for creating future sustainable societies" (Ibid.). I januar '24, små to år senere, blev projektet '*Expanding the Discourse on Sustainability: Existential Sustainability*' derefter oprettet på LU's hjemmeside (LU [2024](#)). Her præsenteres EB igen og denne gang som: "a fourth aspect of sustainability, namely the existential dimensions of human life" (Ibid.). Og på LU virker det altså til, at EB både omtales som en ny, fjerde dimension og som et overordnet teoretisk koncept, men der lader ikke til at være bred enighed om hvad det betyder. I diskursprojektet fra '24 tydeliggøres det endda, hvordan formålet heller ikke er at give en endegyldig definition af EB, da dét der definerer hvad der er 'eksistentielt bæredygtigt' eller ikke bæredygtigt *varierer fra kontekst til kontekst* (Ibid.).

Bæredygtighed og behov

Til gengæld er det tydeligt, at EB på LU er tæt forbundet til den bæredygtige agenda og særligt til Agenda2030 og Verdensmålene. Også i diskursprojektet beskrives de to tiltag, der ifølge forfatterne er: "vital for addressing the urgent situation when it comes to [...] climate change, economic inequality, and lacking health care resources in the world" (LU 2024). Men, som de skriver, er afsavn² også forbundet til "a growing lack of social bonds, of meaning, and of zest of life" (Ibid.). Derfor kan de nu 'ane et behov' for det fjerde aspekt - den eksistentielle dimension af bæredygtighedsarbejdet, og ifølge forfatterne er eksistentielle aspekter af det menneskelige liv: "vital to a comprehensive understanding of sustainability" og "intrinsically connected to the other parts of sustainability" (Ibid.). Eksistentielle forhold og behov som mening og tilhørsforhold er ifølge dem derfor også 'essentielt for bæredygtige løsninger' (Ibid.). Det pointeres også at mennesker har 'eksistentielle behov' og 'brug for eksistential bæredygtighed', hvilket som konsekvens forbinder EB til en opfattelse af, hvad det vil sige at *leve et godt liv i kontrast til kun at overleve* (Ibid.). Den pointe sætter vi lige en nål i, for den skal vise sig at være særligt vigtig.

I '24 udgives endnu en nyhedsartikel med samme titel som diskursprojektet - denne gang af Ida Sandström, Johanna Lundberg og Nyman (Sandström et al. [2024](#)). Her forklarer de hvordan LU i '23 udbød et PhD-kursus i EB og at de grundet en stigende interesse for emnet, har valgt at dele nogle af indsigterne derfra (Ibid.). Forfatterne kobler også EB til bæredygtighed og de skriver at vi længe har haft fokus på den grønne omstilling, men, at når klimaangsten får fat er der mange andre eksistentielle perspektiver der: "are rising to the surface" (Ibid.). En pointe der også blev pointeret af Lørr og som understreger skellet mellem menneske vs. miljø. Ifølge forfatterne, udfordrer EB os til at overveje alternative fremtidsvisioner, hvor trivsel for både nuværende og fremtidige generationer prioriteres (Ibid.). Også her nævnes det gode liv, og at spørgsmålene om *hvad der er et godt liv*, bliver mere presserende i takt med at vi begynder at føle effekterne af klimaforandringerne (Ibid.). De mener at dette 'skift i perspektiv' har skabt konceptet eksistential bæredygtighed og ifølge forfatterne - der nu beskriver LU som et 'hub' for EB - er begrebet opstået på universitetet, af en lyst til at highlighte de aspekter af bæredygtighed der ikke rummes i de konventionelle tre dimensioner (Ibid.). Ifølge forfatterne leder EB også til kritisk refleksion over de værdier og overbevisninger der underbygger vores tilgang til bæredygtighed, hvilket leder til at *stille spørgsmål ved de herskende (nuværende) narrativer om udvikling og fremskridt* (Ibid.). En af kerneindsigterne fra PhD-kursets studerende var netop narrativs tætte forbindelse til vores forståelse og bæredygtighedsdiskurser - og de forklarer hvordan de studerende ved at integrere eksistentielle perspektiver i deres arbejde, fik nye indsigter og tilgange der potentielt kan bidrage (meningsfuldt) til en 'bredere bæredygtighedsdiskurs' (Ibid.).

² deprivation

Et kunstnerisk aspekt

En anden forsker fra LU der arbejder med EB og som både kobler det til bæredygtighed, behov, trivsel og livskvalitet, men også til ord som performativitet og kunst, er den islandske forskningskunstner Steinnun Önnudóttir. I hendes PhD fra '24 *'How Little is Enough'* forklarer hun hvordan EB, som et nyt transdisciplinært begreb, for nyligt har vækket interesse hos forskere rundt omkring i forskellige akademiske kredse (Önnudóttir [2024a](#), s. 5). Ifølge hende omhandler EB: "the systematic care and innovative methods required to meet fundamental human needs" (Ibid., [2024b](#), s. 34) og om at leve "in accordance with your values and taking care of your wellbeing" (2024a, s. 6). Endnu et tegn på at EB handler om mere end blot overlevelse. Önnudóttir har længe været interesseret i bæredygtighed og hendes kunstneriske forskningsprojekt er særligt guidet af de to spørgsmål: *Hvor lidt er nok?* Og *hvad skal der til?* (Ibid., s. 11). Det første spørgsmål var oprindeligt ledestjerne i hendes undersøgelser af, hvordan vi kan reducere vores produktion, prioritere vores handlinger og finde ud af *hvad der er værd at opretholde*³ (Ibid., s. 4). Med udgangspunkt i EB og idéen om livskvalitet blev de oprindelige spørgsmål ifølge hende også til spørgsmålet om, hvad der er brug for eller *hvad skal der til?* (Ibid., s. 11).

Ligesom flere af de andre kilder forbinder hun EB til den bæredygtige agenda og de tre dimensioner, men hun præciserer hvordan individer gennem SDG'erne: "are expected to adapt a sustainable behaviour, to change consumer habits, lifestyle and increase civic engagement" (Ibid., s. 6). Og hun tilføjer hvordan de eksistentielle dimensioner ikke bliver nævnt og at menneskelige behov i stedet bliver omtalt i relation til præstationer, resultater eller bedrifter, i stedet for at blive opfattet som forudsætninger. Hendes pointe er bl.a., at vi ikke kommer i mål før vi begynder at tale om, forstå, inkludere og opfylde de fundamentale menneskelige behov. Og hun beder os i den forbindelse om at reflektere over, hvad bæredygtighed betyder for det enkelte menneske (Ibid., s. 5). I stil med Lørr taler hun her særligt om behovet for *motivation* og *energi* - som en forudsætning for den nødvendige adfærdsændring der forventes og kræves. Hun mener nemlig ikke at vi ændrer vores adfærd, hvis ikke vi har energien til det eller er motiverede for det, og hun fremhæver, at forhold som udbrændthed og frygt er med til at demotivere os (Ibid. s.5). Frygt beskriver hun specifikt som noget der *ikke* er eksistentielt bæredygtigt for mennesker (2024b, s. 21).

Hendes forskning bygger bl.a. på Abraham Maslows og Max Neefs teorier om fundamentale menneskelige behov og hun udvider listen med noget af dét hun mener også skaber håb, motivation og energi; nemlig kunst og performative møder/interaktioner med omverden (2024a, s.7). Hun pointerer, at vi bør kære os om og yde omsorg for verden - at vi skal lære at elske og

³ what is worth sustaining

værdsætte den, både det menneskelige og ikke-menneskelige - og at kunstneriske og performative møder med verden netop kan hjælpe med at skabe positive fremtidssyn, tilhørsforhold, kærlighed, omsorg og med at forbinde mennesker til deres omverden (Önnudóttir 2024a, s. 11).

Ideen om performativitet uddybes senere i specialet, i afsnittet om Judith Butler, men det fremgår således tydeligt, at mange af forskerne på LU opfatter EB som værende indbyrdes forbundet til mange menneskelige livsaspekter og behov, til FN's bæredygtighedsagenda og til de 'klassiske' bæredygtigheds-dimensioner. Der lader samtidig til at være bred enighed om nødvendigheden og behovet for denne nye (måske overordnede) og eksistentielle dimension af bæredygtighed - i tillæg til de klassiske dimensioner, gængse forståelser, værdier og normer. Det er også tydeligt at særligt de menneskelige eksistentielle livsaspekter, forhold, værdier og behov - herunder sundhed og sygdom, sårbarhed, kriser, marginalisering, motivation, udbrændthed, frygt, håb og særligt mening og tilhørsforhold, samt forhold som kunst, performative møder, sprog, narrativer, diskurser, normer og værdier - alle er vigtige komponenter i forståelsen af hvad EB betyder og handler om. Og så rummer EB også tanken om det gode liv, tilsyneladende som noget kontrastfuldt, andet og mere end blot overlevelse. Vi kan hermed afrunde den første del af undersøgelsen, men slutvis skal vi lige forbi en sidste kilde, der gennem en sprogfilosofisk og logisk vinkel kan forbinde mange af de andre påstande og indsigter. Den stammer fra Johannes Persson - professor i teoretisk filosofi og dekan på LU's samlede fakultet for Humaniora og Teologi.

En logisk definition

I artiklen '*What could existential sustainability be?*' kommer Persson med et bud på en logisk definition af EB eller det han også kalder for de eksistentielle sider, dimensioner eller versioner af bæredygtighed (Persson [2024](#)). Han pointerer, at han ikke ønsker at bestemme hvor EB oprindeligt eller primært hører hjemme og som flere af de andre kilder tilføjer han, at det er et stigende populært emne der snart vil blive talt om oftere (Ibid., s. 1). I modsætning til de andre undersøger han konkret brugen og betydningerne af ordet '*eksistentiel*' i forbindelse med bæredygtighed, hvilket man som pragmatisk sprogfilosof kun kan bifalde. Alligevel ender han med at konkludere at EB ikke i tilstrækkelig overordnet grad kan defineres, særligt fordi det bruges på flere måder og har forskellige og modstridende betydninger (Ibid., s. 1, 10). Ifølge ham bliver '*eksistentiel*' sjældent brugt i direkte kombination med bæredygtighed, men når det gør, ses det oftest i forbindelse med ordene: *trusler, risici, kriser og behov* (Ibid., s. 3). Han undersøger derfor de to koncepter; eksistentielle trusler og eksistentielle risici, da han mener at vi med fordel kan 'piggybacke' dem, for at nå frem til en forståelse af EB (Ibid., s. 4).

Men som han viser, opstår der problemer - en slags konceptuel distance eller et forståelsesmæssigt (epistemisk) hul, fordi brugen af begreberne varierer betydningsmæssigt i flere dimensioner:

På den ene side bruges de bl.a. som et udtryk for *overlevelse* og *om hvorvidt noget eksisterer eller ej* (Persson 2024, s. 1-2). Det ses fx i kilder hvor eksistentielle trusler, risici og kriser bruges til at beskrive situationer, hvor en eller flere eksistensers overlevelsessevne el. tilværelse (eksistens) skades eller trues med at gå tabt. Enten fordi vigtige og vitale (livsnødvendige) behov ikke opfyldes eller fordi andre vigtige værdier risikerer at gå tabt. Den betydning ses bl.a. når der i bæredygtighedsdiskurser tales om risikoen for udryddelse/tab af hele arter eller befolkningsgrupper, fx pga. klimakriser, naturkatastrofer, sygdom, hungersnød o.l. Men samtidig kan eksistentielle risici og trusler ifølge Persson også forstås, i det han kalder for en mere 'teologisk' forstand - hvor det eksistentielle bruges til at udtrykke særlige (menneskelige) forhold, værdier og behov - som fx meningsfuldhed, potentiale eller lykke (Ibid., s. 2-3). Som et udtryk for tab af kulturelle og andre menneskelige værdier. Det perspektiv minder i høj grad om pointerne fra LU om, at EB står i kontrast til overlevelse, som noget der rummer/beskriver andre vigtige eksistentielle forhold og værdier som fx meningsfuldhed, håb og spørgsmålene om det gode liv. Han tilføjer her en tredje dimension; den psykologiske - og noterer sig, at eksistentielle trusler i den kontekst både handler om fysisk overlevelse men samtidig også om spørgsmålet om *overlevelse af hvad?* (Ibid., s. 6). Her kommer han med en række eksempler fra Hirschberger et al. der fremhæver vigtigheden af det spørgsmål:

"a person or a group cannot only be defined by their physical existence, but also by their ability to maintain their identity. A person developing dementia continues to exist according to one set of criteria even if the dementia becomes severe, but is at one point no longer the person he or she used to be according to other criteria. [...] Similarly, a group may experience an existential threat if another group tries to annihilate it, but also when its culture, symbols and beliefs are threatened to the point that the group might transform and change into another unrecognizable entity" (Persson 2024, s.6)

Med den psykologiske dimension understreger han, at eksistentielle trusler rækker udover overlevelse, da det også handler om kultur, tro, identitet, genkendelighed, ændrede 'eksistensformer' og eksistenskriterier. Samt om (potentielle) tab af *essentielle kvaliteter, kapaciteter el. værdier* (Ibid., s. 7). Ifølge Persson øger eksemplerne fra citatet antallet af eksistentielle trusler og han forklarer, at hvis vi ønsker at bruge konceptet i praksis er det nødvendigt at vi tydeliggør *hvem eller hvad der trues* (Ibid.).

Han opererer altså med flere dimensioner af EB der fremhæver de forskellige betydninger og forståelser, hvilket tydeliggør at EB er et multidimensionalt begreb. To af dimensionerne kalder han *ontologi* og *værdi* - hvor den 'ontologiske' dækker over de betydningsmæssige forskelle der findes mellem niveauerne (dimensionerne) *universelt* og *partikulært*: Eksistentielle trusler, risici, skade, tab, behov og værdier gør sig enten gældende for *universelle eksistenser på et aggregeret niveau* (fx som hele arter, befolkningsgrupper, kulturer m.v.) - eller - for *individuelle eksistenser på et partikulært niveau* (enkelte mennesker, levende intelligente væsner m.v.). Persson mener at dimensionerne overlapper, men at de ontologisk set er forskellige (deraf titlen) (Persson 2024, s. 7).

'Værdi'-dimensionen rummer variationerne mellem *unikke* og *eksistentielle værdier*: På den ene side taler han om *unikke værdier* (værdier af hvilken som helst slags) der - hvis de går tabt - truer en eller flere eksistensers overlevelse eller essentielle form (kapaciteter, kvaliteter, identitet, tro, genkendelighed m.v.). Mens de *eksistentielle værdier* udgør de værdier der særligt forbindes til dét der gør menneskelivet meningsfuldt, som fx kultur, mening, potentiale, identitet, håb, tro, lykke m.v. Tab af sådanne værdier truer ikke nødvendigvis eksistensers fysiske overlevelse (eksistens) men regnes stadig som at have 'eksistential' værdi, da tabet stadig kan opfattes som en form for eksistential trussel.

Han ender på den måde med fire forskellige logiske definitioner/versioner af EB der tydeliggør de forskellige dimensioner, men som i sammenfattet form lyder, at: *X leder ikke til irreversible tab af unikke eller eksistentielle værdier på et universelt (aggregeret) eller partikulært (individuel) niveau* (Ibid., s. 8). Grundet risikoen for at sammenblande betydninger - og risikoen for at EB defineres til at passe ind i specifikke diskurser, mener han, at vi muligvis gør klogt at holde betydningerne i de forskellige dimensioner adskilt (Ibid., s. 7). Hvilket nok også er en af grundene til at han opdeler sætningerne⁴. Men overordnet set kan det siges, at EB er et spørgsmål om ikke at lede til irreversible (ugenoprettelige) tab af værdier på flere niveauer (Ibid.). Irreversibilitet er endnu en vigtig dimension hos Persson, da det ikke kun handler om potentielle trusler og risici, men også om de konkrete skader der leder til faktiske, uigenkaldelige tab af værdier. Eftersom mange skader og tab kan genoprettes, har irreversibilitet derfor afgørende betydning (Ibid., s. 8-9).

I figur 1.1. har jeg forsøgt at opsummere definitionen og min tolkning af de dimensioner der udlægges, hvilket forhåbentlig kan hjælpe med at skabe overblik over de mange aspekter:

⁴ 1A: X does not lead to irreversible loss of unique values on an aggregated level such as a kind, population or cultural level

1B: X does not lead to irreversible loss of "existential" values on an aggregated level such as a kind, population or cultural level

2A: X does not lead to irreversible loss of unique values on the level of an individual

2B: X does not lead to irreversible loss of "existential" values on the level of an individual (Persson 2024, s. 8)

1.1 EB-Dimensioner

Definition	<i>X leder ikke til irreversible tab af unikke el. eksistentielle værdier på et universelt el. partikulært niveau</i>	
	Overlevelse	Teologisk/psykologisk
Kernebetydning	(fysisk) eksistens vs. Udryddelse (død) livsnødvendige behov	meningsfuldhed, essens, kvaliteter, identitet, genkendelighed, menneskelige behov
Ontologi (niveau)	Universel aggregeret niveau fx arter, nationer, grupper m.v.	Individuel partikulært niveau fx enkelte mennesker, individer m.v.
Værdi	Unik hvad-som-helst	Eksistentiel gør livet meningsfuldt fx lykke, potentiale, håb m.v.
Konsekvens/effekt (risici, trusler, skader og tab)	Irreversibel tab af værdier er uigenkaldelige (risiko for) permanent skade	Genoprettelig tab af værdier kan genvindes skader, risici og trusler kan medieres

Grundet de forskellige og modstridende betydninger konkluderer han som sagt, at EB ikke kan defineres tilstrækkeligt i overordnet forstand, hvilket kan minde lidt om ønsket fra LU om ikke at ville definere EB da det varierer fra kontekst til kontekst. På baggrund af Perssons undersøgelse kan man tilføje, at det særligt lader til at varierer mellem konteksten af universel/individuel og mellem overlevelse/det gode liv (trivsel og meningsfuldhed). Ønsket fra LU og den modvilje det i min optik for så vidt udtrykker virker dog en smule undvigende, og jeg hælder mere til Perssons løsningsforslag der lyder; at hvis vi ønsker at komme nærmere en mere gyldig overordnet definition, må vi pege på flere eksempler (Persson 2024, s. 2). I så fald kunne man passende sammenligne hans definition(er) med eksemplerne fra LU: Mange af disse kan tolkes som eksempler på noget der *ikke* er eller potentielt set ikke er, eksistentielt bæredygtigt, dvs. som leder til el. risikerer at lede til irreversible tab af eksistentielle eller unikke værdier på flere niveauer. Fx kan forhold (X'er) såsom uopfyldte fundamentale og livsnødvendige behov, sygdom, sårbarhed, marginalisering, udbændthed, frygt, angst, håb- og meningsløshed samt manglende motivation, energi og tilhørsforhold - tolkes som noget der ikke er eksistentielt bæredygtigt (for mennesker). Enten fordi det truer hele grupper eller enkelte individers fysiske overlevelse, eller fordi det truer deres 'eksistensformer', essentielle kapaciteter, potentiale, genkendelighed, identiteter, kulturer og generelt deres evner til at trives og leve gode, sunde, kvalitets-, værdi- og meningsfulde liv.

Sundhed, håb, tro, motivation, energi, meningsfuldhed, tilhørsforhold, omsorg, opfyldte fundamentale og livsnødvendige behov, trivsel, at leve et godt liv i samspil med omverden, en selv og ens værdier m.v., kan på den måde tolkes som både unikke og eksistentielle værdier, der, hvis de tabes uigenkaldeligt, leder til eller risikerer at lede til mindsket trivsel, forringet livskvalitet, udbrændthed, hindret adfærdsændring (demotivation), forværret sundhed eller sygdom, øget sårbarhed, marginalisering og i yderste tilfælde død (udryddelse og tab af liv). Både MOL-gruppen og Loor nævner marginalisering, hvilket får særlig betydning her; det handlede som sagt om mennesker der lever i sårbarhed i livets udkanter, hvilket kan tolkes som et risikabelt forhold og som noget der kunne indikere skade, tab og en truet overlevelsessevne eller evne/mulighed for at leve gode og meningsfulde liv. Også her kommer det ontologiske niveauskel til udtryk, da Loor beskriver hvordan marginalisering typisk drejer sig om problemer relateret til individer men at det også kan referere til hele etniske grupper eller 'alle mennesker på jorden' (Loor 2022). Loors pointe er blot (lig Önnudóttirs), at vi burde kære os om det⁵ på en bæredygtig måde, når margenerne skrumper ind - hvilket i Perssons kontekst giver mening, eftersom marginalisering og sårbarhed kan opfattes som ikke eksistentielt bæredygtigt, da det risikerer at true individuelle eller hele menneskeartens overlevelsessevne eller evne til at leve gode, sikre, meningsfulde, sunde og trygge liv.

Dette er kun den første del af undersøgelsen og vi vender løbende tilbage til kilderne fra LU, men for nu vil jeg opsummere det der indtil videre kan siges om emnet.

Opsummering

- EB er et nyt, flertydigt, multidimensionalt og kontekstuel begreb, samt et tværfagligt og for så vidt underkendt akademisk emne der bl.a. rummer forbindelser til teologi, kultur, kunst og filosofi, og som er tæt indbyrdes forbundet til den bæredygtige agenda.
- Det handler om eksistentielle forhold, behov og værdier for individuelle og 'grupperede' eksistenser (kulturer, samfund, arter osv.), samt risikoen for (irreversible) tab af essentielle kvaliteter og værdier, og tab af liv generelt.
- Men det drejer sig også om trivsel og livskvalitet; om at leve gode, sikre, trygge og sunde liv, i samspil med verden, en selv og ens værdier. EB rummer dermed en vigtig kontrast - et ontologisk skel - mellem *overlevelse* (det fortsat at eksistere) og det vi overordnet kan kalde '*det gode liv*'. En kontrast der bl.a. kan siges at hvile på forskellen mellem tab af liv og tab af dét der gør livet værd at leve.

⁵ care for it

- Der er særfokus på mange vigtige og særligt menneskelige eksistentielle forhold, dimensioner, behov og værdier, herunder: overlevelse, eksistenskriterier og eksistensformer, potentiale, identitet, genkendelighed, sundhed, sårbarhed, tilhørsforhold, meningsfuldhed, lykke, håb, motivation, normer, værdier, sprog, kunst, kultur, tro, symboler, performative interaktioner, ressourcer, risici, trusler, tab, skade og meget mere.
- Død/udryddelse, irreversible tab og skade, uopfyldte fundamentale og livsnødvendige behov, marginalisering, sårbarhed, sygdom, meningsløshed, udbændthed, frygt og mangel på motivation, håb og tilhørsforhold m.v., kan tolkes som noget der ikke er eksistentielt bæredygtigt. Fordi det enten truer en el. flere eksistensers evne til at overleve (eksistere), ændre adfærd eller til at opretholde deres nuværende form, eksistenskriterier, essentielle kapaciteter og kvaliteter.

De sidstnævnte problematikker og emnet generelt, fremhæver behovet for at nytænke, forstå, reflektere over og implementere EB i den bæredygtige agenda. Ifølge forskerne på LU skal vi spørge ind til de nuværende opfattelser, diskurser, narrativer, normer og værdier inden for bæredygtighed, og vi bør både blive bedre til at forstå hvad EB betyder og til at tale om, inkludere og medtænke de eksistentielle dimensioner i arbejdet med og sproget omkring den bæredygtige udvikling. På LU opfattes EB både som et essentielt og nødvendigt men også som et manglende tema og perspektiv i den udvikling, og jeg tilslutter mig til dels ideen om, at vi må ændre fokus, sprog, normer og adfærd, hvis vi ønsker at 'komme i mål'. At vi bør overveje alternative fremtidsvisioner hvor alle de nævnte forhold og problematikker prioriteres, og at vi bør anvende sprogets, kunstens og filosofiens potentielle roller i den forbindelse. Jeg er også enig i, at vi bør forholde os kritisk, reflekterende og stille spørgsmål til flere ting, herunder (men ikke udelukkende) til det der nævnes i kilderne: til diskurserne, værdierne og normerne; om hvad både det eksistentielle og det gode liv betyder; om hvad der skal til, hvad er der brug for og om hvad der er værd at opretholde; om hvad bæredygtighed betyder for det enkelte menneske og om hvem eller hvad der trues m.v. Men jeg mener samtidig, at de 'nye' normer og narrativer om EB der præsenteres på LU således også kan og bør kritiseres:

Hvad betyder det? Mit største kritikpunkt er nok uklarheden om hvad det er, hvad det betyder og om hvorvidt det er en ny (fjerde) dimension af bæredygtighed eller et overordnet koncept. EB defineres delvis men ikke tilstrækkeligt i overordnet grad og der er dominerende og hullede fortællinger, normer og værdier, samt uvished, konceptuelle huller, modstridende forståelser og modvilje mod at ville fastlægge betydninger. Få af kilderne har fx heller ikke specificeret hvad de grundlæggende set forstår ved ordene 'bæredygtighed' og 'eksistentiel', hvilket jeg mener også utydeliggør hvad de samlet set forstår ved EB. Selvom den kritik for så vidt italesættes i flere af kilderne, gør det ikke nødvendigvis problemet mindre og jeg vil gerne tro på, at der kan findes en mere simpel og letforståelig beskrivelse.

Modstridigheder Særligt problemerne med de konceptuelle, ontologiske eller epistemiske modsætninger/kontraster mellem overlevelse vs. det gode liv, universel vs. individuel og unik vs. eksistentiel - er interessante, men for så vidt også udfoldede.

Antropocentrisme Flere af narrativerne fra LU kan også kritiseres for at være stærkt antropocentriske, da der ofte er fokus på menneskelig eksistens, hvilket jeg mener er problematisk eftersom det for så vidt understøtter skellet mellem menneske vs. miljø/det ikke-menneskelige. Og fordi meget indtil videre tyder på, at hverken bæredygtighed eller det eksistentielle kun er noget der vedrører mennesker.

Etik Mit sidste kritikpunkt er, at jeg synes der mangler et tydeligt italesat og gennearbejdet etisk perspektiv i LU's forskning, da få af kilderne forholder sig til deres egne (eller andres) etiske, moralske og normative påstande om, hvad vi bør gøre eller hvorfor, i henhold til EB. De etiske aspekter, antagelser og normer findes som røde tråde gennem artiklerne, fx i dét at vi bør stille spørgsmål, forholde os kritisk og fokusere på menneskelige behov; at vi bør kære os om verden; i ideerne om normativ sårbarhed og marginalisering; i tankerne om det gode liv, og i diskussionerne om hvilke eksistenser, behov og værdier der er vigtige og værd at opretholde osv.

De kritikker, temaer og spørgsmål kan tænkes ind i mange etiske teorier og de er uden tvivl relevante for forståelsen og implementeringen af både EB men også bæredygtighed generelt. De etiske, normative og værdimæssige aspekter uddybes derfor løbende gennem specialet (særligt i kapitel 5), men indledningsvis vil jeg tage fat i de sproglige, betydnings- og forståelsesmæssige udfordringer. I de næste to kapitler undersøger jeg derfor de to områder; eksistentiel og bæredygtighed, som en konsoliderende og kritisk videreførelse af forskningen om EB.

2 Det eksistentielle

På trods af den målrettede forskningsindsats er det altså hverken tydeligt eller entydigt, hvad forskerne på LU forstår ved ordet eksistentiel. I stedet hersker der usikkerheder og uenigheder, og undersøgelsen viser, at de ontologiske modsætninger i den forbindelse, virker til at være særlig vigtige at uddybe. Men, hvor Persson valgte at undersøge sambrugen af 'eksistentiel' og 'bæredygtighed', vælger jeg i stedet, at gå lidt anderledes til værks, ved at se på ordenes individuelle betydninger, i forsøget på at komme ind i kernen. I dette kapitel dykker jeg ned i nogle af de definitioner og opfattelser der findes af eksistentiel og sammenligner dem løbende med indsigterne fra LU, mens jeg i kapitel 3 undersøger bæredygtighed.

Eksistentiel

For at blive klogere kunne man starte med det helt simple spørgsmål: *Hvad betyder eksistentiel?* Et oplagt sted at søge svar er i ordenes bibler; i opslagsværker, ordbøger og leksika - jeg har valgt at tage udgangspunkt i nogle af de danske udgaver, hvilket givetvis afgrænser undersøgelsen sprogmæssigt, men det skaber alligevel et udgangspunkt der efterfølgende kan oversættes og sammenlignes. Starter vi i det digitale opslagsværk Lex, skriver lektor fra Aarhus Universitet, Lars Albinus, at: "eksistentiel er et begreb som anvendes om noget, der har afgørende betydning for ens liv" (Albinus [2025](#)). Som han nævner, anvendes det til dels "som adjektiv for det, der i grundlæggende forstand har med den menneskelige tilværelse at gøre" og dels "i substantiveret form som 'det eksistentielle'" (Ibid.). Jeg ønsker ikke at svare på det eksistentielle som substantiv, da det i sætningen 'eksistentiel bæredygtighed' og i de fleste af de eksempler vi har set indtil videre, fungerer som adjektiv (eller biord).

I ordbøgerne lyder definitionerne i varierende grad lig Albinus', fx i Nudansk ordbog, hvor der står: "som har afgørende betydning for de valg man træffer i sit liv" (Politikens Forlag [2025](#)). Og i Den Danske Ordbog (DDO) hvor det beskrives som: "vedrører eller er afgørende for menneskets eksistens" eller "[...] for en persons fortsatte tilværelse" (DDO [2003b](#)). Mens der i DDN blot står: "som har med menneskets tilværelse at gøre" (DDN [2025b](#)). Ligesom på LU lader den antropocentriske tænkning til at dominere som fællesnævner, da der virker til at være bred enighed om, at det eksistentielle, livet, tilværelsen og valgene der træffes, kun gælder for mennesker. I hvert fald hvis man tolker 'personer', 'man', 'sit' og 'ens' som noget udelukkende menneskeligt. Men på trods af den (formodede) enighed, er der alligevel relativt stor betydningsmæssig forskel på de forskellige definitioner.

En mere generel betydning finder man i Politikens filosofiske leksikon, hvor det her betegnes som: "Det at noget eksisterer, eller at et sagforhold foreligger" (Lübke & Alstrup 2014, s.103-104)⁶. Her handler det overordnet set også om spørgsmålet, *om hvorvidt noget eksisterer eller ej*. Ifølge leksikonet har betegnelsen dog - under indflydelse af eksistensfilosofiens overtagelse af Søren Kierkegaard og Martin Heideggers terminologi, fået "en drejning i retning af 'særlig betydningsfuld livssituation'." (Ibid.). En betydning der ifølge forfatterne, efter 2. Verdenskrig er gået over i dagligsproget, hvilket for så vidt stemmer overens med Albinus og ordbøgernes beskrivelser - hvis man da læser og tolker 'særlig betydningsfuld livssituation' som noget der vedrører/har med den menneskelige tilværelse at gøre. Samler man de forskellige beskrivelser tegner der sig nærmest et slags ontologisk gradbøjningsskema, hvor det eksistentielle kan siges at variere betydningsmæssigt (ontologisk) i graden af overordnethed:

1. Eksisterer
2. Vedrører
3. Særlig betydningsfuld
4. Afgørende

Eksisterer/eksistens

Hvis den første, mest overordnede eller generelle betydning (1) beskriver dét at noget eksisterer, findes eller er til, kunne det fx betyde, at hvis man siger 'et eksistentielt behov' siger man således også 'et behov, der eksisterer'. En påstand der umiddelbart giver mening omend det fremstår redundant, eftersom man for så vidt bare konstaterer, at dét man taler om findes. I koblingen med bæredygtighed ville man på den måde også bare sige, at bæredygtighed eksisterer - ikke nødvendigvis en usandhed, men heller ikke en betydning der bringer noget nyt med sig. Det lader heller ikke til at være dét forskerne på LU forstår ved EB og ifølge leksikonerne og ordbøgerne virker det heller ikke til at være den gængse dagligdagsbetydning. Men hvis eksistentiel alligevel kan bruges som et udtryk for dét at noget eksisterer, er der visse forbindelser til EB og særligt til kontrasten mellem overlevelse og 'det gode liv'. Undersøger man eksistensbegrebet fremstår der nemlig en interessant parallel til den kontrast, der i leksikonerne beskrives som forskellen på det, *at* noget eksisterer og *hvad* noget er:

I Politikens leksikon forklares det, at der ifølge eksistensfilosoffer som Kant, Kierkegaard og Frege må "skelnes skarpt mellem [...] *at* noget er til (eksisterer), og *hvad* noget er (hvilke egenskaber noget har)" (Ibid., s. 730). Og på Lex beskrives samme skel, dog som forskellen mellem eksistens

⁶ Den definition stemmer i øvrig overens med Oxford Dictionary definition af den engelske pendant 'existential' (Oxford University Press [u.å.](#))

og *essens*, hvor eksistensbegrebet (i filosofisk forstand) bruges om det faktum at noget er til, og at det står i modsætning til *essens*, der i stedet refererer til hvad noget er (ifølge sit væsen) (Albinus & Grøn [2024](#)). Der er altså en modsætning mellem *dét* at konstatere at/om hvorvidt noget eksisterer og *dét* at karakterisere/beskrive det eksisterende (at belyse hvad noget er, hvilke essenser, egenskaber - og man kunne tilføje; forhold, karaktertræk, former, identiteter, kvaliteter, adfærd, behov, værdier m.v., der gør sig gældende for det vi taler om). Der er visse ligheder hér med EB og kontrasten mellem overlevelse/'det gode liv', da eksistentiel i den forbindelse både blev brugt som et udtryk for fysisk eksistens (*dét* at noget eksisterer/overlever eller ej) - og modsætningsvis som noget mere (*dét* der rækker udover overlevelse - det gode liv, trivsel, livskvalitet, sundhed, meningsfuldhed, lykke, motivation, tilhørsforhold, værdier, håb, potentiale, identitet, genkendelighed, eksistensformer osv.).

Det kunne muligvis forstås sådan, at overlevelse handler om at undersøge, vurdere, måle og/eller konstatere, *at og om hvorvidt noget kan eksistere eller ej*. Mens 'det gode liv' måske i højere grad handler om at forstå, vurdere, undersøge, beskrive, karakterisere osv., *hvad der kendetegner eksistensen*. *Essens*, egenskaber, kvaliteter, former, behov, værdier osv. Men med *dét* siger vi selvfølgelig ikke kun noget om hvad der eksisterer, vi siger også noget om *hvordan* det eksisterer; om det er godt eller skidt, sundt eller usundt, trygt, usikkert, sårbart osv. Den 3. dimension ('hvordan') tilføjer udover 'at' og 'hvad' en dybde og en nuancering til betydningen af eksistentiel, på måder der måske gør begrebet mere brugbart i praksis. Med Perssons pointer om klogskaben i, at holde de forskellige betydninger adskilt, in mente, kunne man her tilføje, at vi nok også bør være opmærksomme på (og tage højde for) forskellene på de tre ovenstående forhold. Hvis eksistentielt anvendes i den 1. betydning, bliver vi nødt til at tydeliggøre og adskille mellem, om vi siger noget om: *at* (om hvorvidt) noget eksisterer, *hvad* der eksisterer og/eller *hvordan* det eksisterer.

Selvom det givetvis er vigtige emner, er det samtidig også en betydning, der ikke nødvendigvis er den mest brugbare i praksis, i og med, at alt for så vidt er eksistentielt så længe det blot eksisterer. Som tydeliggjort i eksemplet med et eksistentielt behov, virker det ret redundant, så måske det også handler om at sige noget om hvad der kendetegner behovet og hvordan det 'eksisterer'? Men det virker også lidt bøvet, for slet ikke at tale om, hvad det ville betyde i konteksten af bæredygtighed (hvad er bæredygtighed og hvordan eksisterer det?). Det er som nævnt umiddelbart heller ikke dagligdagsbetydningen af eksistentiel, og det giver da også langt bedre mening, hvis man i stedet forstår et eksistentielt behov, som et behov der enten vedrører, er særlig betydningsfuldt eller afgørende for noget andet der eksisterer (fx mennesker). Hvilket leder os til de sidste tre betydninger.

Vedrøre, særlig betydningsfuld og afgørende

Den anden betydning (2) at noget vedrører/har med menneskers eksistens eller fortsatte tilværelse at gøre, er som den første utrolig bred og muligvis også ret overflødig. Således fremstår det i hvert fald, hvis man tolker det ud fra en holistisk (interdependentisk) tankegang, hvor meget (hvis ikke alt) kan siges at vedrøre og være indbyrdes forbundet med os mennesker; alt vi interagerer med, sanser, indtager, rør ved, taler med, lytter til osv., påvirker og vedrører os, for så vidt, i større eller mindre grad. Noget vedrører os mere end andet, og nogle forhold mere end andre, men hvis det gælder, at noget er eksistentielt så længe det blot påvirker/vedrører en eller flere menneskelige eksistenser - og muligvis alt andet der eksisterer, har jeg svært ved at finde noget, der ikke er eksistentielt (bæredygtighed inklusive). Den tolkning gør betydningen redundant, og jeg er ikke overbevist om, at definitionen er den mest anvendte til daglig. Det forekommer mere plausibelt, at det nok nærmere er de sidste to betydninger, der begge snævrer begrebet væsentlig mere ind.

Den tredje betydning (3) - at noget (en livssituation) er særlig betydningsfuld, kan tolkes som, at det har væsentlig, vigtigt eller indflydelsesrig betydning. At det m.a.o. har stor indvirkning eller konsekvens - en større effekt, indflydelse eller påvirkning, end noget der blot vedrører. Mens den fjerde og sidste betydning (4) - at noget er afgørende/har afgørende betydning (for fortsat tilværelse/eksistens, de valg der tages osv.), nok nærmere siger noget om dét, der er fundamentalt, livsnødvendigt og essentielt. Alle de nævnte forhold på LU - opfyldte eller uopfyldte behov, sundhed og sygdom, risici, trusler, sikkerhed, tryghed og sårbarhed, marginalisering, tab og skade, kriser, lidelse, udbrændthed, frygt og angst, motivation og energi, håb, potentiale, identitet og genkendelighed, lykke, meningsfuld og -løshed, ensomhed, tilhørsforhold, pleje og omsorg, sprog, kultur, kunst, religion, normer og værdier - kan forstås som værende særlig betydningsfulde og i flere tilfælde også afgørende for mennesker. Men altså ikke kun for overlevelse - også for trivslen, livskvaliteten og det gode liv.

Hvis vi skal prøve at skelne mellem den 3. og 4. betydning, kan Perssons note om irreversibilitet muligvis være behjælpelig. Her var den ugenoprettelige (permanente) skade/tab af værdier en afgørende faktor - og irreversibilitet bliver på den måde en medfaktor for afgørelse, dvs. for hvornår noget er eksistentielt i 4. betydning. Noget er en eksistentiel (afgørende) værdi, hvis et irreversibelt tab af den, truer med at skade eksistensen eller det gode liv. Og som sagt er X ikke eksistentiel bæredygtig hvis det leder til irreversible tab af værdier, for individuelle eksistenser og/eller for grupper. Her skelnede Persson mellem eksistentielle og unikke værdier, hvor de eksistentielle specifikt henviste til de værdier der gør (menneske)livet meningsfuldt, mens de unikke kunne gælde 'hvad-som-helst'. Ifølge Persson bør vi holde betydningerne adskilt, men betyder det så, at unikke værdier (hvad-som-helst) ikke kan være særlig betydningsfulde eller

afgørende? Det tror jeg ikke er dét han mener og ifølge denne forståelse af eksistentiel opstår der for så vidt et problem med adskillelsen, da en værdi også kan siges at være eksistentiel så længe det blot vedrører, har særlig betydning eller er afgørende for mennesker (både for eksistens for det gode liv).

At bruge ordet eksistentiel, kan altså enten betyde, at vi siger noget om, *at* noget eksisterer, findes, er, lever, overlever osv. Men det siger samtidig også - og muligvis som en mere anvendt forståelse i dagligdagen - noget om *hvad der eksisterer og hvordan noget eksisterer* (essens, karaktertræk, egenskaber, hvor længe, i hvilken form, godt/dårligt osv.). Og særligt om det - de forhold, værdier, behov osv., der er særlig betydningsfulde og/eller afgørende. Med tanker på de forskellige ontologiske betydninger og det faktum, at 'eksistentiel' normalvis kan gradbøjes regelmæssigt (mere og mest eksistentiel), kan man sige, at det fordrer en vis opmærksomhed på effekterne, af det vi taler om. Hvor stor indflydelse har det vi kalder for eksistentiel? Hvis vi igen bruger 'behov' som et eksempel - ville opgaven her være at skelne mellem, om man 'bare' taler om et behov der findes eller vedrører os, om det er mere betydningsfuldt (vigtigt) eller om det er helt essentielt, afgørende og livsnødvendigt behov.

Før vi bevæger os videre til bæredygtighed, er der et par problematikker der er vigtige at fremhæve i forbindelse med det eksistentielle. Det gælder især diskussionerne om grænserne og kriterierne for hvorvidt, hvornår, hvordan, hvor længe og i hvilke former noget kan siges at eksistere. Pointer og nuancer der for så vidt allerede er blevet nævnt på LU, men som er relevante at udfolde, for, som Lübke og Alstrup pointerer, har der 'til alle tider været uenighed om, hvad det vil sige at noget faktisk forekommer' (Lübke & Alstrup 2014, s. 164).

Kerneproblematikker

Ifølge Lübke og Alstrup kan eksistensbegrebet, på den ene side, forstås i en meget neutral og logisk forstand (vha. 'eksistenskvantoren'), hvilket "gør det muligt at tale om, at der fx eksisterer tal, geometriske figurer eller mulighedsbetingelser." (Ibid., s. 730). Mens det i en mere 'snæver betydning', kun er det "i tid og rum eksisterende, der kan siges at eksistere." (Ibid.). I Gyldendals filosofiske leksikon forklares det yderligere, hvordan eksistens oftest sættes lig med aktualitet, og at "det som eksisterer er aktuelt og fx ikke blot muligt." (Michelsen et al. 2008, s. 117). Det minder om den snævre betydning og begge perspektiver rummer et tidsaspekt, der i øvrigt også går igen i ordbogsdefinitionerne af eksistens (i DDO beskrives det bl.a. som: "fortsat tilværelse under bestemte forhold af økonomisk, social eller anden art" (DDO [2003a](#)).

Tidsperspektivet i form af aktualitet og kontinuitet (fortsættelse) sætter således grænser og kriterier for, hvad vi kan forstå som dét at eksistere. Men, som Michelsen et al. forklarer, er det dog omstridt "hvorvidt eksistens er begrænset til nu'et, eller om det fortidige og måske også det fremtidige ligeledes eksisterer" (Michelsen et al. 2008, s. 117). Den nuance kommer vi til om et øjeblik, men først skal det lige noteres, hvordan begge leksika tilmed pointerer, at eksistensbegrebet i nogle tilfælde (særligt i eksistensfilosofien) forbeholdes eller afgrænses til den menneskelige eksistens (Ibid.), (Lübke & Alstrup, s. 730). Det klinger meget godt sammen med det vi allerede har set i undersøgelsen indtil videre, og ifølge forfatterne hviler argumentet for så vidt på påstanden eller antagelsen om, at den menneskelige eksistens og tilværelse er/kan opfattes som primær, væsentlig og særligt anderledes end andet der eksisterer (Ibid.). Som Michelsen et al. forklarer, gælder det særligt den menneskelige evne til "at reflektere og overskride de givne omstændigheder i modsætningen til tingene, der blot foreligger eller forekommer." (Michelsen et al. 2008, s.117).

Det er nok dét, jeg vil kalde for den 'mest snævre' betydning af eksistens, og det synspunkt taler direkte ind i den antropocentriske kritik, da mennesker i dette narrativ, for så vidt fremstår som primært og hævet over alt andet der eksisterer (på baggrund af, antageligvis, at være anderledes). Jeg rettede samme kritik mod LU, men det skal her siges at Önnudóttir og Persson begge til dels er undtagelser: Önnudóttir pointerede bl.a. at vi også skal kære os (yde omsorg) for det ikke-menneskelige (men fokuserer alligevel oftest på de menneskelige behov, og opfordrer til at reflektere over, hvad bæredygtighed betyder for det enkelte menneske). Og Persson noterer et enkelt sted, hvordan eksistentielle trusler muligvis også gør sig gældende for andre former for eksistenser, når han i en parentes nævner, at begrebet også bruges udenfor den psykologiske dimension, og at det måske derfor også kan referere til 'andre slags objekter', som fx mangrove landskaber, der møder eksistentielle trusler fra socioøkonomisk udvikling (Persson 2024, s.7). På trods af disse kommentarer, virker det dog ikke tydeligt, hvor Persson og Önnudóttir helt præcist placerer sig med hensyn til, om hvorvidt det eksistentielle gælder for andet der eksisterer.

Med tanker på dyrerettighedsforkæmperne nævnt i indledningen⁷ vil jeg tilføje til debatten, at da der kan siges at eksistere ting der ikke er menneskelige, og at der findes noget, som er særlig betydningsfuldt og afgørende for ikke-menneskelige eksistenser (fx er vand et afgørende eksistentielt behov for *andre* carbon-baserede eksistenser), gælder det, at eksistentielle forhold, behov, værdier, trusler osv. også vedrører andre eksistenser. Alt (hvad-som-helst) kan for så vidt være 'eksistentielt', så længe det enten eksisterer, vedrører og/eller har afgørende betydning for (en eller flere) eksistensers overlevelsessevne eller for deres essens og kvaliteter - for deres evner til at trives, leve gode, sunde og meningsfulde liv.

⁷ Ida Christine Jacobsen (2024;2026), Søren Toft og Dyrenes Beskyttelse (Gamel 2024), Christine Korsgaard (2018) og Martha Nussbaum (2021)

Hvis eksistentiel et øjeblik fratages det menneskelige aspekt og i stedet overordnet set forstås som beskrevet ovenfor, gælder det ikke kun mennesker og bør derfor (normativt, moralsk, etisk og/eller ideelt set) ikke kun afgrænses hertil, blot fordi den menneskelige eksistens adskiller sig fra andre former for eksistens. Således argumenterer jeg for at fratage menneskets ret til det eksistentielle og i stedet gøre begrebet til noget, hvis betydninger gør sig gældende for *alt der eksisterer*. Dermed fratager man dog ikke muligheden for at konkretisere og afgrænse sig til kun, at ville tale om eller fokusere på mennesker eller dyrs eksistens. Tvært imod, som Persson pointerede, så er konkretiseringen og afgrænsningen muligvis nøglen til at kunne bruge begrebet i praksis.

For, hvis eksistentielt skal forstås i så bred forstand, er konsekvensen, som nævnt, at det øger antallet af tilfælde vi skal forholde os til. Det gør muligvis ordet væsentligt mere komplekst og problematisk at anvende i praksis - noget der kunne understøtte af LU's pointe om, ikke at ville definere EB, da det varierer fra kontekst til kontekst. Men, at forbeholde det eksistentielle til mennesker virker absurd og jeg tror ikke løsningen er, at snævre begrebet så langt ind, da vi på den måde forkaster det eksistentielle, det særligt betydningsfulde og afgørende (livsnødvendige), for alt andet der eksisterer. Opgaven er i stedet, at rumme kontekstualiteten ved at konkretisere hvem og hvad vi taler om. Hvilket til gengæld passer glimrende til den forrige pointe, om opmærksomheden på skellene mellem at, hvad, hvordan. I den forbindelse handler det også om, at undersøge grænserne for, hvorvidt og hvornår noget ikke længere kan siges at eksistere. Hvornår noget stopper noget med at eksistere. Og når vi taler om grænser i denne forstand, er eksistensformer og kontrasten mellem liv og død oplagte emner.

Form, liv & død

Hos Persson var død på mange måder et udtryk for tab af liv (eksistens) - som et udtryk for det modsatte af overlevelse og som den yderste afgørende irreversible skadelige konsekvens af eksistentielle trusler, risici og skader, uopfyldte livsnødvendige behov osv. Døden er på mange måder, ligesom tid, en faktor der er med til at rammesætte og sætte grænser og kriterier for livet (eksistensen). Som en afgørende stopper for aktuel vedvarende fremkomst i rum og tid. For, hvis noget dør, eksisterer det for så vidt ikke længere. I hvert fald ikke i samme fysiske form. Men som både Persson og leksikaene pegede på, kan både form og tid diskuteres. Vores opfattelser, forståelser, narrativer og normer omkring formerne for liv og død, er hverken endegyldige eller fastlagte, og historisk set har de udviklet sig, herunder kriterierne for, hvornår man kan (og bør) erklære nogen eller noget for levende eller død. Grænselandet mellem liv og død er, på samme måde som eksistens, en flydende om noget omstridt størrelse, hvilket flere eksempler kan være med til at belyse:

Tilfælde med nærdødsoplevelser og genoplivning viser, at vejen hen mod 'den finale' død kan være lidt af en gråzone. Og der er eksempler, hvor døden ikke nødvendigvis opfattes som en endegyldig stopper for tilværelsen, som i tilfælde med mange religiøse mennesker (apropos LU) der i modsætningen til andre, tror på liv efter død; på en tilværelse/en videre eksistens, i Himlen, Guds rige, Paradis, i reinkarneret form, efter dommedag etc. Og hvad med tilfælde som planter, biler, telefoner, batterier, stemninger, venskaber og andre mere eller mindre levende og fysiske former for 'eksistenser', der i daglig tale også kan dø? Eller 'fiktive' eksempler som fx Pippi Langstrømpe og tidligere levende (døde)/historiske eksempler som Hitler, hvor død nok også kan forstås i en mere metaforisk (men ikke nødvendigvis udelukkende metafysisk) forstand. Som et udtryk for, at alle former for tilstedeværelse i rum og tid, afgør hvorvidt noget eksisterer eller ej. I både Pippi og Hitlers tilfælde vil 'død' (ikke-eksistens) dog kræve, at *alt* der på den ene eller anden måde er en del af 'dem' – alle referencer, tanker, billeder, videoer, figurer, beskrivelser, ord, kvaliteter, egenskaber osv. – hele 'deres' essens og alt hvad de er, skulle forsvinde i tid og rum. Kan du forestille dig en verden hvor det var tilfældet? Det kan jeg godt. Er det sandsynligt? Nok næppe – men måske det peger på en måde, hvorpå vi kan nuancere og afgrænse hvad vi mener at kunne definere som en eksistens og for at kunne forstå hvor grænserne går for, at noget findes, hvor længe og i hvilke former. Noget kan muligvis eksistere på tværs af tid selv efter døden indtræffer, eller selvom det måske aldrig har været levende. Og ting eksisterer i alverdens former.

Persson havde også fat i flere af disse aspekter med hans pointer fra både den teologiske og psykologiske dimension, hvor det ikke kun handler om 'fysisk' eksistens, men også transformation og evnerne til, at kunne opretholde andre eksistenskriterier og -former, som fx identitet, genkendelighed, potentiale, kultur, symbolik osv. Tabet af sådanne essentielle kvaliteter og kapaciteter – afgørende værdier – resulterer ikke nødvendigvis i død, men i stedet en anderledes, ændret/transformeret eksistensform. Her brugte han eksemplet med demens, og nævnte, at en person med demens:

"[...] continues to exist according to one set of criteria even if the dementia becomes severe, but is at one point no longer the person he or she used to be according to other criteria." (Persson 2024, s. 6)

Denne pointe om ændrede eksistenskriterier, leder bl.a. også til spørgsmålet om, i hvilke former noget så skal eksistere, før vi kan opfatte det som den 'samme' eksistens. Her får jeg lyst til at pege tilbage på Heraklit og ideen om, ikke at kunne træde i den samme flod to gange – at alting flyder og forandrer sig (Graham [2023](#)). Som Graham forklarer det, kan man i en platonisk læsning forstå udtrykket som, at:

"[...] some things stay the same only by changing. One kind of long-lasting material reality exists by virtue of constant turnover in its constituent matter. Here constancy and change are not opposed but inextricably connected. [...] On this reading, Heraclitus believes in flux, but not as destructive of constancy; rather it is, paradoxically, a necessary condition of constancy, at least in some cases (and arguably in all)." (Graham [2023](#))

Her argumenteres der for, at en ændret konstant udviklende eksistens og essens på den måde ikke kun kan opfattes som noget destruktivt og skadeligt, men nærmere som en nødvendig forudsætning for bestandighed, konsistens eller kontinuitet, for det meste (hvis ikke alt) der eksisterer. Et lignende perspektiv finder man også hos mere moderne procesfilosoffer som fx John Dewey, der med samme flux begreb, i '81 advokerer for en lignende flydende forståelse af alle tings tilværelse (Dewey 1981, s. 49-50). Dewey pointerer, skal vi ikke kun skal acceptere foranderligheden, men også må prøve at forstå den og arbejde med den (Ibid.). Dette perspektiv nuancerer afgjort debatten og det fordrer i min optik en vis nysgerrighed og ydmyghed overfor, hvad vi egentlig kan sige om det at eksistere.

Disse diskussioner om grænserne, kriterierne og formerne for liv og død og for det eksisterende, er på mange måder særligt relevante for etiske diskussioner om, hvad vi anerkender som det værende/eksisterende. Dette vender jeg tilbage til i kapitel 5, men først vil jeg kort opsummere nogle af kapitlets indsigter.

Opsummering

Både eksistensbegrebet og 'eksistentiel', kan begge forstås på flere forskellige måder, da det både (i meget bred forstand) kan henvise til en specifik individuel eksistens (et mere eller mindre fysisk objekt man konstaterer findes eller ej) - et individ, en gruppe, et land, en art, et levende eller ikke-levende væsner osv. Men samtidig kan det også henvise til en tilstand ; en mere eller mindre kontinueret, aktuel, fysisk, metafysisk væren/væren over tid - et liv, en tilværelse, der er forskellig, kontekstuel, karakter- og kvalitetsmæssig anderledes og varierende fra eksistens til eksistens. Dét der eksisterer, er kontekstuel; det er forskelligt og varierende over tid og fra eksistens til eksistens. Kendetegn, form, essens, kvaliteter, egenskaber og eksistenskriterier varierer (fra individ til individ, gruppe til gruppe, land til land, art til art osv.). Og et fælles for mange (hvis ikke alle) eksistenser, kan siges at være, at tilværelsen ændres over tid.

Eksistentiel (som tillægsord) kan på den måde siges at kunne gradbøjes ontologisk og det fordrer at vi skelner mellem de forskellige niveauer og kontekster, og ikke tager det for givet, at det kan bruges på forskellige måder. Vi bør være opmærksomhed på forskellene mellem de forskellige betydninger og gøre det tydeligt, hvad vi mener, når vi bruger ordet. For at kunne rumme kontekstualiteten og bruge begrebet i praksis er der på den måde behov for at stille konkretiserende og opklarende spørgsmål.

Men ligegyldigt hvor godt vi end forstår hvad eksistentiel betyder, bliver vi ikke nødvendigvis klogere på hvad det vil sige i konteksten af bæredygtighed, hvis ikke vi også forstår hvad bæredygtighed betyder. Derfor må vi på samme måde stille spørgsmålet: hvad betyder bæredygtighed?

3 Bæredygtighed

Bæredygtighed er ofte blevet brugt i kilderne fra LU, men ligesom med det eksistentielle er der få af dem der eksplicit forklarer hvad de forstår ved ordet, hvilket for så vidt understøtter det indledende argument om det problematiske epistemiske hul og uklarheden omkring begrebet. På LU blev der ofte henvist til den 'klassiske tredeling' af bæredygtighed, FN's Agenda2030 og SDG'erne, og som nævnt indledningsvis er disse sproglige finter og bæredygtighedstiltag almindelige i både diskurser og praksis. Problemet opstår i, at bæredygtighed 'i sig selv' ikke defineres gennem tilføjelserne af tillægsord eller henvisninger til en agenda. Persson er dog en undtagelse, eftersom han (som den eneste fra LU) giver en konkret definition af bæredygtighed og i dette kapitel uddyber jeg derfor hans artikel. Ligesom før vælger jeg at understøtte undersøgelsen med ordbogsbeskrivelser og så forsøger jeg at uddybe den bæredygtighedsforståelse der findes i FN's agenda. Herudover supplerer jeg med tanker fra den danske filosof Lisa Kristensen, da hun både tilføjer en historisk, sproglig og etisk horisont til undersøgelsen (Kristensen [2024](#)). Både Kristensen og Persson er forresten gode eksempler på, hvordan filosofi kan tænkes ind i den bæredygtige udvikling og særligt også i tankerne om at udvide bæredygtighedsdiskursen.

Bæredygtighed = eksistens

Persson starter egentlig sin artikel med en definition af bæredygtighed, hvor han her tager udgangspunkt i økologen Arne Næss' beskrivelse af økologisk bæredygtighed, der lyder således: "There is ecological sustainability if, and only if, the richness and diversity of life-forms is sustained" (Persson 2024, s. 1). Hæfter man sig et øjeblik ved sætningen, ser vi den samme sproglige praksis og problematik, da Næss specifikt definerer *økologisk* bæredygtighed og altså ikke 'kun' bæredygtighed 'i-sig-selv'. På trods af det faktum pointerer Persson alligevel, hvordan bæredygtighed her: "was a matter of the very existence (or, annihilation) of, for instance, a species contributing to richness or diversity" (Ibid.). Dette er for så vidt det tætteste, vi kommer på en reel definition, hvor bæredygtighed i denne sammenhæng og i en meget bred forstand er et spørgsmål om selve eksistensen af noget. Den tolkning understøtter bl.a. hans argument om, at det eksistentielle i EB gælder eksistensen (overlevelsen) af noget, men med den definition skaber han for så vidt også lidt af et paradoksalt betydningsmæssigt (ontologisk) sammenfald, da de to begreber på den måde ender med at betyde det samme. Det argument kan i hvert fald understøttes af undersøgelsen fra sidste kapitel, der viste, hvordan 'eksistentiel' i bredeste forstand kan bruges som et udtryk for det at noget eksisterer, forsat overlever, findes, er til osv.

På et overordnet plan, lader det til, at bæredygtighed, kontinueret opretholdelse og eksistens ikke kan skilles ad. Dét at eksistere er at fortsætte, bære eller opretholde (*sustaine*) tilværelsen (eksistensen) over tid (kontinueret). At kontinuere/opretholde (*sustaine*) er at blive ved med at eksistere. Men således opstår der for så vidt også et helt grundlæggende kerneproblem med udtrykket EB, da det ender med at være et ret redundant koncept. Og jeg under mig over, hvorfor ingen af kilderne peger på det sammenfald, for slet ikke at tale om Persson, da han i og for sig 'selv skaber' det. Det kunne muligvis hænge sammen med Loo's oprindelige spørgsmål, om hvorvidt EB er en overordnet eller fjerde dimension af bæredygtighed, men det vender jeg tilbage til senere.

I stedet skriver Persson blot, hvordan Næss' definition er *smal* i den forstand, at behovene der (indirekte) er tale om, er 'vitale' - man kunne også kalde dem livsnødvendige, fundamentale eller afgørende (eksistentielle), men at den samtidig er *bred* i den forstand, at den anerkender vitale behov for *enhver livsform* (Persson 2024, s. 1). Det bruger han senere som en del af argumentationen for, at EB gør sig gældende for eksistenser på flere niveauer (individer vs. grupper), hvortil jeg vil tilføje, at det også passer til specialets argument om, at det gælder for alt der eksisterer. Og på den måde bliver bæredygtighed - som et udtryk for overlevelsen eller eksistensen af noget - ligesom det eksistentielle, til noget der gør sig gældende for alt der eksisterer. Heri ligger (i min optik) måske en af undersøgelsen vigtigste indsigter, nemlig: *at bæredygtighed gælder for alt der eksisterer*.

Persson gør det dog også klart, at en konsolidering af bæredygtighedsforskning har skabt mange andre 'sammensmeltede' opfattelser af bæredygtighed, hvilket har gjort begrebet flertydigt og omstridt (Ibid., s. 1-2). Det er, som nævnt i indledningen, en kerneproblematik, og som han tydeliggør, må vi ikke tage det for givet, at det bruges på forskellige måder (Ibid.). Som nævnt i forbindelse med EB, peger han specifikt på faren ved at definere det til at passe ind i specifikke kontekster, og han drager her en direkte parallel til bæredygtighed og forklarer hvordan det samme gør sig gældende her, hvis ikke endda i værre grad - og at vi 'normalt' har brug for at stille 4 konkrete spørgsmål: 1. *Bæredygtighed for hvad?* 2. *Bæredygtighed for hvem?* 3. *Bæredygtighed hvor?* Og 4. *Bæredygtighed hvor længe?* (Ibid., s. 6-7).

De spørgsmål minder meget om dem vi så i sidste kapitel, der tydeliggjorde, at vi må rumme kontekstualiteten ved at skelne mellem hvem og hvad vi taler om (1 og 2 siger her noget om hvilke eksistenser der er tale om; hvad og hvem der eksisterer, i hvilken form, hvilke karakteristika osv. Mens 4 siger noget om hvor længe noget eksisterer). Man kunne også i den forbindelse pege på, hvordan den sproglige praksis i, at kombinere bæredygtighed med diverse tillægsord, nok netop et forsøg på, at specificere hvem og hvad vi taler om.

Men er denne meget brede forståelse af bæredygtighed (der nærmest er lig med eksistens) den mest gængse? Eller er det på samme måde som det eksistentielle, mere en form for overordnet/general forståelse, der ikke altid anvendes til daglig? For at blive klogere på det, kan man undersøge om betydningen stemmer overens med ordbøgerne og de gængse diskurser.

Ordbøger og daglig diskurs

I de danske ordbøger finder man forskellige definitioner af bæredygtighed, hvoraf to af dem lyder således:

- 1) "begreb, der indebærer, at man vil skabe de bedst mulige forhold for miljø og mennesker nu og i fremtiden" (DDN [2025a](#)) og
- 2) "det at give et godt resultat, der er i stand til at bestå over tid" (DDO [2024a](#))

Den første er, som vi skal se, nærmest en direkte gengivelse af den definition der findes i Brundtlandrapporten, hvilket vi kommer til om et øjeblik. Mens den anden og væsentlig mere brede betydning, mere minder om de definitioner der findes i den engelske ordbog, hvor 'sustainability' siden 50'erne har betydet: "the quality of being sustainable at a certain rate or level" (Oxford University Press [u.å.](#)). Og 'sustainable' siden 1920'erne har betydet: "capable of being maintained or continued at a certain rate or level" (Ibid. [u.å.](#)). Disse beskrivelser kan for så vidt tolkes som en afart af Perssons (Næss) hvis det 'gode resultat' og 'evnen til at opretholde, fortsætte eller bestå over tid', tolkes som dét, at noget fortsat eksisterer. Og hvis *graden/niveauet* også kan forstås som længden, formen, essens, kvaliteten osv. Hvad der eksisterer og hvordan. Det understøtter for så vidt ideen eller argumentet om, at der findes en overordnet eller generel kernebetydning af bæredygtighed, der stort set kan forstås som det samme som det at eksistere/overleve. Men selvom betydningen kan (og længe har kunnet) findes i ordbøgerne, er det ikke ens betydende med, at det er den mest gængse og alment anvendte. Det *kan* være, at det forholder sig sådan, men meget tyder på, at det nærmere er præget af forvirring, handler om noget med miljø, eller at det i højere grad minder om den første ordbogsdefinition, der som sagt, stort set er en 1:1 gengivelse af FN's definition fra Brundtlandrapporten. Er man velbevandret i bæredygtighedsdiskurserne er man nok også efterhånden ret velkendt med definitionen, men for god ordens skyld lyder den således:

"Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs" (WCED 1987, s. 41)

Ligesom hos Næss ses den sproglige praksis, der i dette tilfælde konkretiserer, at det er *udvikling* vi taler om. Og på den måde står vi igen med samme uklarhed om, hvad bæredygtighed (i sig selv) betyder. For, mener kommissionen og andre der bruger denne definition m.a.o., at bæredygtighed = bæredygtig udvikling, som det beskrives her? Dvs., at det handler om at kunne imødekomme nuværende (menneskelige) generationelle behov, uden at gå på kompromis med fremtidens. For mig er det uvist, særligt da bæredygtighed på intet andet tidspunkt, i den ellers 300 siders lange rapport, bliver defineret. Der henvises til mange *former* for bæredygtighed; fysisk, lang-tids, økonomisk, økologisk, miljømæssig og politisk - men aldrig til bæredygtighed 'i sig selv'. At definere bæredygtighed er givetvis heller ikke kommissionens formål, og muligvis blev det antaget, at læserne allerede vidste hvad det betød eller at de ellers ville slå det op i ordbogen. Men jeg synes alligevel, at det er relevant at pointere, hvordan FN-definitionen for så vidt fungerer som et eksempel på en betydning der er passet ind i en meget specifik kontekst (her i en politisk agenda), hvilket ifølge Persson kan være problematisk. Det er ikke fordi, at definitionen ikke er korrekt og den rummer for så vidt mange elementer af den mere generelle betydning, men det er alligevel en væsentlig mere snæver tolkning, der muligvis danner grundlag for en dermed ligeledes snæver grundlæggende antagelse i bæredygtighedsdiskurserne.

For det er i hvert fald (i min erfaring) en af de mere anvendte af slagsen og en definition man ofte møder i de diskurser der læner sig tæt op ad FN's agenda, SDG'erne og Agenda2030 m.v. Vi så det bl.a. i den tidligere forbrugerombudsmands personlige anbefaling til virksomheder (Raun [2021](#)). Jeg skal ikke kunne sige, om hvorvidt de forskere fra LU der nævner målene og agendaen⁸, baserer deres forståelser af bæredygtighed på FN's, da ingen af dem som sagt definerer begrebet. Selvom tiltagene både blev beskrevet som værende nødvendige for at kunne imødekomme kriser, blev de dog samtidig også kritiserede, bl.a. for ikke at rumme vigtige sider af den menneskelige tilværelse, og for kun at omtale og opfatte menneskelige behov i relation til præstationer, resultater eller bedrifter, i stedet for som forudsætninger. Med tanker på kontrasten mellem miljø/menneske repræsenterer disse argumenter fra LU, for så vidt det hul, og jeg får lyst til at udfolde kritikken med den antropocentriske vinkel, og fremhæve, hvordan FN-definitionen tilmed lader til at være dybt antropocentrisk i sin kerne, da udviklingen som udgangspunkt er med henblik på at sikre menneskeartens overlevelse.

Jeg vil ikke dykke videre ned i denne kritik, men blot påpege at man med fordel kan undersøge, måske endda udfordre, men i alle tilfælde spørge ind til de diskurser og de der anvender FN-definitionen, for at se, om (og i såfald hvordan) deres opfattelser af bæredygtighed stemmer overens eller afviger. Vi bevæger i stedet vi videre til Lisa Kristensen, der kan binde en fin sløjfe på dette kapitel.

⁸ MOL-gruppen, Loor, Sandström et al. og Önnudóttir

Lisa Kristensen

I hendes artikel '*Bæredygtighedsbegrebets betydning, etik og etikdidaktik*' fra '24 kommer Kristensen i virkeligheden omkring meget af det, der allerede er blevet diskuteret (Kristensen 2024). Fx nævner hun ligesom Persson, hvordan bæredygtighed er et omstridt begreb (Kristensen 2024, s.1). Men hun skriver også, hvordan hendes artikel bidrager med en "samlende grundforståelse af bæredygtighed" (Ibid.) - hvilket for så vidt står i kontrast til LU's agenda om en udvidelse af diskursen (LU 2024), (Sandström et al. 2024). Jeg er overbevist om, at begge dimensioner er vigtige - at vi både skal have dybde, kerne, vidde og bredde på samme tid, og med Kristensen kan man cementere dét, der via bredden i undersøgelsen muligvis peger på en del af kernen i bæredygtighed. Til at forklare det nærmere, bruger hun den danske filosof K.E. Løgstrups opdeling mellem dagligdags- og videnskabeligt sprog, til at tydeliggøre en lignende forskel inden for bæredygtighed - i begge områder varierer betydningerne men i daglig tale har ordet ifølge hende:

"[...] en uafgrænset betydningsmæssig vidde, der gør, at det kan bruges i utallige forskelligartede kontekster, hvor vi ønsker at udtrykke, at noget er i stand til at bære, er holdbart eller har bæreevne på længere sigt - både i fysisk forstand eller i overført betydning." (Kristensen 2024, s. 21)

Her noterer jeg mig to vigtige pointer, nemlig *kontekstualiteten* og *universaliteten*. På den ene side kan bæredygtighed bruges i utallige forskellige kontekster, hvilket både minder om flere af pointerne fra LU og i pointerne om det eksistentielle. Men samtidig tolker jeg det også som, at der i betydningen - hvad end det er i fysisk eller metafysisk (i overført) forstand, findes noget universelt eller generelt, når hun skriver at det bruges, specifikt, til at udtrykke en bæreevne og holdbarhed over tid. Selvom Kristensen ikke bruger eksistensbegrebet her, minder hendes beskrivelse alligevel om den meget brede bæredygtighedsdefinition (som et udtryk for eksistens). Det er muligvis ikke en helt skæv tolkning, eftersom hun senere skriver, at "man ved at se på forskellige kontekstuelle udlægninger af bæredygtighed kan kondensere en form for kernemæssig betydning af ordet" (Ibid., s. 29).

Også hun henviser til ordbøgerne, og forklarer, at bæredygtighed første gang defineres i den danske ordbog i 1907, og at der dengang fandtes to betydninger; i stand til at bære noget og frugtbarhed (Ibid., s. 21). Den første minder om dagligdags-/kernebetydningen, mens frugtbarhed ifølge hende knytter sig til den videnskabelige kategori. Hun pointerer hvordan de videnskabssproglige betydninger med stor mangfoldighed, i dag rækker langt ud over 'frugtræfaglighed', men at de historisk set har rødder til tanker om miljø og særligt til landbrugs- og økologiske tanker, naturbevaring samt natur- og miljøressourcer (Kristensen 2024, s. 26-27).

En påstand der for så vidt kan siges at understøtte argumentet om kløften eller kontrasten mellem miljø og mennesker, og muligvis endda fremhæve, hvordan kontrasten bestemt også har et historisk element. Det miljømæssige/videnskabelige perspektiv kommer ifølge hende også til udtryk i Brundtlandrapporten, og apropos kommissionens formål, så er rapporten ifølge hende overordnet et forsøg på, "at rammesætte 'bæredygtig udvikling' som omdrejningspunktet i at skabe en fælles fremtid i et globalt perspektiv" (Ibid., s. 22). Det er meget de samme pointer som LU fremlagde, og som vi allerede har undersøgt og påpeget, er det altså en betydning, der er tilpasset et meget specifikt (politisk og relativt antropocentrisk) formål.

Det er vigtigt at notere sig, at Kristensen på intet tidspunkt i sin artikel skriver om hverken EB, eksistentiel eller eksistens, hvilket egentlig for så vidt understøtter pointerne om, at EB er et redundant og overflødigt koncept. For, sammenligner vi et øjeblik Perssons, FN's, ordbøgernes og Kristensens beskrivelser, er sammenfaldet/overlappet mellem betydningerne slående: Kristensens kerne- og dagligdagsbetydning, stemmer overens med Perssons og ordbøgernes brede definition, hvis man da forstår opretholdelse/bæreevne som noget der også vedrører (generel) overlevelse eller selve eksistensen af noget. Det ville også give mening set i lyset af FN-beskrivelserne, da udviklingen der sigtes mod, bl.a. har til hensigt at sikre (menneske)artens overlevelse/bæreevne over tid (både nuværende og kommende generationer).

Jeg ved ikke om Kristensen rent faktisk mener, at kerne- og dagligdagsbetydningen af bæredygtighed, rent faktisk er den der oftest 'bruges' i de daglige diskurser. Hvis hun gør, er jeg nok ikke enig, da det som nævnt ikke er min erfaring. Til det vil jeg uddybe, at når jeg i løbet af de sidste 9 år, har spurgt ind til, hvad bæredygtighed betyder, har svarene utroligt sjældent hverken været eksistens, bæreevne eller holdbarhed (over tid)⁹. Det har som sagt, ofte lydt mere á la det Kristensen selv og flere af kilderne fra LU pointerede; at det enten handler om (FN's) bæredygtig udvikling eller om miljø og klima (grøn omstilling, CO² osv.). Det har bestemt også lydt i retningen af Perssons og Kristensens første pointer om modstridig- og flertydighed, da jeg ofte er stødt på ordene 'kompleksitet', 'indviklet' eller 'svært at forklare' og har mødt mange andre forskellige og modstridende betydninger. For mig tyder det på, at dagligdagsforståelsen nærmere minder om den videnskabelige miljøbetydning eller simpelthen særligt er præget af uvis- og uenighed (som nævnt i indledningen). I alle tilfælde er det i hvert fald sjældent den generelle/overordnede kernebetydning (at kunne bære/opretholde/eksistere over tid) der dominerer til hverdag. Det lader m.a.o. ikke til at være normen i hverken daglige, 'professionelle' eller politiske diskurser, hvor det grønne, miljøet eller FN's beskrivelser dominerer.

⁹ Et spørgsmål jeg har stillet utallige gange. Både direkte til mennesker (undervisere, arbejdsgivere, sparringspartnere, forskere, eksperter, konsulenter, venner, familie m.v.) men også 'indirekte' til virksomheder, organisationer, politiske partier m.v. gennem tilgængeligt kommunikationsmateriale, som fx rapporter, hjemmesider, undersøgelser etc.

Vi taler muligvis indirekte stadig om bæredygtighed i ordets bredeste forstand som et udtryk for opretholdelse, overlevelse, kontinueret eksistens. Men det ligger gemt bag præciseringerne af, hvem og hvad vi taler om: om det er menneskeartens, andre arters, nationers, kulturers, økonomiers, økosystemers eller klodens eksistens. Det kan dog understøtte ideen om, at der muligvis findes en overordnet eller generel kernebetydning. Og undersøgelsen viser også, at kernebetydningen allerede - og meget længe har kunne findes i ordbøgerne, at den anvendes i akademiske diskurser og på mange måder, også er koblet til FN-definitionen.

Så, på trods af at være et multibetydnings og omstridt begreb, der kan bruges i utallige kontekster, (en pointe, vi ikke må tage for givet og som muligvis også kan siges at være essentiel), lader det alligevel til, at bæredygtighed på et universelt/overordnet kerneniveau kan defineres som en opretholdelse/vedblivelse - en kontinueret eksistens/tilstedeværelse over tid - som en egenskab, tilstand og evne der kan tilskrives alt der eksisterer. Men som der adskillige gange er blevet pointeret, gælder det selvfølgelig ikke kun overlevelse, men også om alt det der rækker udover.

Jeg har for så vidt også kun præsenteret den første del af Kristensens artikel - som titlen afslører, handler den særligt om de etiske dimensioner af bæredygtighedsbegrebet, nærmere specifikt om 'bæredygtighedens etiske sigte' - og ifølge hende, er det netop det, der er kernen og det der samler forståelsen af bæredygtighed (Kristensen 2024, s. 29). Det ér givetvis også et vigtigt kerneelement, særligt når det kommer til spørgsmålet om det eksistentielle og det gode liv - og vi kommer dertil om et øjeblik. Men før vi bevæger os ind i det landskab, tror jeg det giver mening at forsøge at samle op på lidt af det, vi har været omkring indtil nu.

4 Eksistentiel Bæredygtighed 2.0

I dette lille mini-kapitel vil jeg kort prøve at opsamle trådende og indsigterne fra undersøgelsen, og flette dem sammen til en ny helhedsforståelse af EB. Hvis vi et øjeblik vender tilbage til nogle af de oprindelige beskrivelser af EB fra LU, så lød det omtrent således:

- a. Det er en ny, fjerde og/eller overordnet dimension af bæredygtighed.
- b. Det er indbyrdes forbundet til den bæredygtige agenda.
- c. Det handler om (særligt menneskelige) eksistentielle dimensioner, forhold, behov og værdier (jeg vil ikke liste dem alle op igen).
- d. Det handler både om overlevelse og om at leve sunde, sikre, meningsfulde og gode liv, i overensstemmelse med værdier (kernekontrasten mellem overlevelse og det gode liv).
- e. At X ikke leder til irreversible tab af eksistentielle eller unikke værdier på et universelt (aggregeret) eller individuelt (partikulært) niveau.

Vi har allerede været omkring og diskuteret mange af disse aspekter, og umiddelbart er der ikke noget af det ovenstående, jeg som sådan mener kan (eller bør) modsiges. Alligevel har undersøgelsen bragt en del ny viden med sig, og på baggrund af heraf, mener jeg at kunne argumentere for, at EB både er en ny dimension, men samtidig en dimension der lader til at være mere omfattende, generel og universelt gældende. Sammenfaldet i de overordnede definitioner af bæredygtighed og eksistentiel peger i retningen af, at EB er et universelt/overordnet (men muligvis også redundant) koncept, der rummer en universel opfattelse af, at bæredygtighed – som et udtryk for opretholdelse (af eksistens) over tid – gør sig gældende for alt der eksisterer.

Det handler givetvis stadig om en lang række eksistentielle behov, forhold og værdier, der både kan have særlig og afgørende betydning for opretholdelsen af en (eller flere) eksistenser men samtidig også for evnen til at leve gode liv. Jeg har konsolideret værdierne, så det handler om tab af eksistentielle værdier (hvad end de er betydningsfulde eller afgørende) og det gælder (stadig) både for grupper og individer – men også bredere for alt der eksisterer/finde/er. EB er på den måde tydeligt i sin kerne et kontekstuel begreb, hvor værdier, behov og eksistentielle forhold, former osv. varierer fra eksistens til eksistens (individ til individ, gruppe til gruppe osv.).

Det øger som sagt kompleksiteten af begrebet; men som vi nævnt kan det remedieres ved at stille opklarende og konkretiserende spørgsmål, herunder at redegøre for, hvem og hvad vi taler om, hvor længe der er tale om, i hvilken form, hvordan osv. Et særligt punkt her, var netop begreberne om tid, kriterier og form, hvor 'graden af bæredygtighed' for så vidt også kan siges at hvile på kriterierne for, hvor længe noget kan opretholdes, bære eller eksistere og i hvilke former.

Men som diskussionerne om liv og død, form, aktualitet og transformation også viser, kan disse forhold debatteres. Og vi efterlades for så vidt stadig med et spørgsmål om, hvor længe noget så skal kunne eksistere, før det kan vurderes som (eksistentielt) bæredygtigt, og om det kun gælder i fysisk form eller andre essentielle former. Særligt taget i betragtning af kontekstualiteten og Heraklits og Deweys tanker om flux, hvor alting for så vidt aldrig kan siges at være den samme eksistens. Forskellige eksistenser eksisterer over længere eller kortere perioder, og de fleste skifter form over tid. Selvom man givetvis på den måde filosofisk kan diskutere, om noget nogensinde er 'det samme' (som det var for et øjeblik siden) - gør ideer om liv og død det alligevel muligt at opstille en form for grænse- eller tærskelværdi. Men hvis en eksistens' form og essens ændres 'fundamentalt' eller radikalt, uden at det kan siges at 'dø', kollapse, udryddes eller forgå, gør det samtidig en forskel for forståelsen.

Hvis mennesker fx skal svare på, om hvorvidt de er i stand til at eksistere over tid eller hvor 'godt' de trives, hvor godt, kvalitetsrigt, lykkeligt, håb- og meningsfuldt deres liv er, hvilken betydning får 'form', essens, identitet, genkendelighed og alle de andre parametre så for deres svar? Hvis de er sunde og raske; i god form så at sige, er der nok større chancer for at de i deres 'nuværende form' kan opretholde deres essentielle eksistens(form) over tid, end hvis de fx er i dårlig form - hvis den nuværende form er præget, truet af eller leder til sygdom, død osv. Hvis noget dør, hvis alle former for tilstedeværelse i rum og tid forsvinder eller hvis en eksistens ændres fundamentalt, er der muligvis tale om dårlig (risikofyldt/sårbar) eksistentiel bæredygtighed. Og hvis noget eksisterer i meget kortere perioder end det ellers havde potentiale til, siger det måske også noget om det eksistentielt bæredygtige. På den måde kan noget måske alligevel siges at eksistere bæredygtigt (være eksistentiel bæredygtig), så længe det eksisterer. Men det er et perspektiv for det første risikoen for, at begrebet bliver moralsk forkasteligt, og som vi også har set, så er tid, overlevelse og fysisk eksistens samtidig heller ikke den eneste faktor der har betydning, da det er ikke kun en spørgsmål om at noget findes og hvor længe, men også om hvad og hvordan det findes - og særligt om det gode liv og de betydningsfulde og afgørende sider af tilværelsen. Om at trives, leve trykke, sunde, kvalitetsrige liv i samspil med værdier og omverden.

Gennem undersøgelsen er der efterhånden påvist en lang række problematikker, temaer og emner der alle fortjener at blive udfoldet langt mere i dybden end jeg formår at gøre her. Jeg har i stedet valgt at fremhæve et par af dem, jeg mener er særligt kritiske og som har vigtig betydning, især for den etiske dimension.

Kerneproblematikker

To af de vigtigste problematikker kan siges at være problemet med redundans og overflødighed, og problemet med moralsk forkastelighed eller normativ modstridighed.

Redundans Som nævnt viser sammenfaldet mellem de overordnede kernebetydninger af eksistentiel og bæredygtighed¹⁰, at EB (på et overordnet ontologisk plan) ender med at være et tautologisk, redundant og overflødigt begreb eller koncept. Det er nok min ultimative kritik af hele ideen om EB, og for at være ærlig, så er jeg ikke helt sikker på, hvordan jeg skal forholde mig til det. Umiddelbart vil jeg mene, at man på baggrund af kritikken kan argumentere i flere retninger:

Argument 1: Det er for så vidt tilstrækkeligt at tale om bæredygtighed, hvis vi ønsker at kommunikere, undersøge eller afgøre, om noget er i stand til at overleve eller eksistere. Dette ville gøre det væsentlig mere simpelt at anvende i praksis, men det ville selvfølgelig kræve, at man adopterede den meget overordnede bæredygtighedsbetydning der altså også medfører, at bæredygtighed gælder for alt der eksisterer.

Argument 2: Hvis vi i stedet ønsker at tydeliggøre, at vi taler om noget andet og mere end overlevelse, kan vi bruge den 3. og 4. betydning af eksistentiel; det særligt betydningsfulde og afgørende, til at sige noget mere konkret om de aspekter af tilværelsen der har stor, væsentlig afgørende og irreversibel påvirkning og indflydelse.

Men hvad det så helt præcist betyder, når noget er eksistentielt bæredygtigt, er stadig ikke nødvendigvis helt klart og tydeligt. Flere af LU-kilderne beskrev EB som noget, der rummer visse sider, aspekter eller dimensioner af bæredygtighed, og med tanke på det 2. argument, kunne man måske sige, at det handler om de sider der er væsentlige og afgørende (for noget der eksisterer). Men, med forbehold for, at der givetvis også kan findes mange andre betydninger af EB, vil jeg lade denne problematik ligge for nu og bevæge mig videre til det næste.

Moralsk forkastelighed Problemet med 'moralsk forkastelighed' (moral repugnance) nævnes kun meget kort af Persson, men i min optik har han egentlig fat i noget meget vigtigt her. Han forklarer, at i og med, at EB også kan gøre sig gældende i meget specifikke (individuelle og identitetsmæssige) situationer, risikerer det samtidig at blive sårbart overfor Wilfred Beckermans kritik fra 1994; at blive et moralsk forkasteligt koncept, dvs. "that existential sustainability too easily comes into conflict with other normative values." (Persson 2024, s. 7).

¹⁰ eksistentiel = eksistens = eksistere = eksisterer over tid = opretholdelse over tid = bæredygtighed
4 Eksistentiel Bæredygtighed 2.0

Han forklarer, at problemet kan håndteres ved at specificere eller konkretisere hvem og hvad der tales om, hvilket der allerede er blevet pointeret, men jeg får også lyst til at koble det til G.E. Moores tanker om den naturalistiske fejlslutning (Singer [2026](#)). Som Peter Singer beskriver det, så argumenterer Moore mod det han kalder for den naturalistiske fejlslutning, med hvilket han forstod som "any attempt to define the word *good* in terms of some natural quality" (Ibid.). Som Singer forklarer det, er det perspektiv forbundet til 'the open-question'-argumentet, hvis mål er "[...] to show that *good* is the name of a simple, unanalyzable quality." (Ibid.). Argumentet er simpelt – det består i, at tager enhver beskrivelse af det gode – og lave det om til et spørgsmål; dvs. hvis det gode fx er 'at leve et meningsfuldt liv' spørger vi så omvendt – er et meningsfuldt liv et godt liv? Som Singer skriver, viser argumentet, hvordan naturalistiske beskrivelser ikke indfanger alt hvad der almindeligvis forstås ved ordet 'godt', hvilket for naturalister også kunne betyde, at: "the ordinary usage of *good* and related terms is muddled and in need of revision." (Ibid.).

Hvis vi ser på kontrasten mellem det gode liv og overlevelse – Peger det nok også i retning af, hvordan det gode netop kan være svært at redegøre for og med tanke på den praktiske anvendelse af EB, hvad gør vi så, hvis vi i stedet for at forkaste de moralske domme, i stedet vil prøve at rumme sådanne former for etisk og normativ kontekstualitet? Og skal vi overhovedet gøre det, eller er det en fejlslutning at blande de to sammen? Bliver det moralsk forkasteligt i den forstand? Behov for specificering og konkretiseringen viser i hvert fald, at modstridighederne og konteksten kan guide os. Og med disse kerneproblematikker og uddybende spørgsmål tydeliggøres behovet for det etiske aspekt og dermed bevæger vi os nu (endeligt) til specialets sidste kapitel, og ind i de etiske, normative og værdimæssige dimensioner.

5 De etiske dimensioner

Det er allerede pointeret hvordan EB, ligesom bæredygtighedsbegrebet, rummer adskillige normative og værdimæssige opfattelser og etiske aspekter. Noget som især kontrasterne mellem menneske/miljø, overlevelse/det gode liv, individuel/universel belyser: Det er ikke kun et spørgsmål om at konstatere eller måle på, *at og om hvorvidt* noget kan overleve/eksistere eller ej. Det handler også om *hvad* der eksisterer (menneske vs. miljø, individer vs. gruppe) og *hvordan* det gøres; om 'rigtig', 'god' og 'bedst mulig' (eksistens, essens, evne, udvikling, adfærd, valg, resultater m.v.). I ordenes bogstavelige forstand ser vi også tegn på det; både i 'dygtigheden' i det danske ord og evnen (ability) i den engelske – som en form for 'dydig' tilstand og evne til netop at være dygtig/god til noget (i dette tilfælde særligt evnen til at eksistere, overleve, opretholde, bære, udvikle etc.). Som Kristensen forklarer, er det muligvis også det etiske aspekt der samler forståelsen af bæredygtighed. I dette kapitel vil jeg uddybe nogle af disse etiske aspekter og problemstillinger, først gennem Kristensens artikel og dernæst gennem etisk filosofi fra Judith Butler, der understøtter og nuancerer debatten.

Bæredygtighedens etiske sigte

Udover at være dét der samler forståelsen af bæredygtighed, beskrives den etiske dimension, af Kristensen også som en 'central, gennemgående komponent', et fællestræk og som dét bæredygtighedens særlige sigte er forbundet til (Kristensen 2024, s. 1, 29, 43). Ifølge hende karakteriseres det etiske sigte specifikt ved:

1. At bæredygtighed fungerer som en positiv modpol (opposition) til noget skadeligt, ødelæggende, undergravende eller kontraproduktivt (Ibid., s. 29-30). Bæredygtighed forstås her som noget, der kan modvirke de negative effekter og ødelæggelsen af bevaringsværdige grundlag. Fx som arter, miljøer, levegrundlag etc.
2. At bæredygtighed er værdimæssigt og normativt ladet (Ibid.). Det signalerer en 'ønskværdig tilstand' og det bliver på den måde et spørgsmål om det rigtige og gode, som man/vi bør gøre, for at sikre eller opnå den tilstand.
3. At bæredygtighed knytter sig til utilitaristiske, deontologiske, dydsetiske, miljøetiske, fjernhedsetiske og nærhedsetiske (interdependensetiske) argumentationer. Og at bæredygtighed: "i særdeleshed [er] forbundet med idealet om det gode liv" (Ibid.)

Positiv modpol

Den første betydning (den positive modpol) går igen flere steder i kilderne fra LU - bl.a. i Perssons analyse og retorik, hvor trusler, risici, skader og irreversible tab af værdier kan tolkes som noget afgørende negativt og ødelæggende, i og med, at det truer med at destruere, undergrave eller ødelægge eksistensens overlevelse, essentielle form, kvaliteter, gode liv etc. Her kan bæredygtighed og EB bl.a. tolkes som en positiv modpol, der kan modvirke effekterne af negative trusler og risici - ved ikke at 'forvolde' irreversible skader der kan lede til (negative) tab. Andre eksempler fra LU på skadende og ødelæggende effekter var bl.a. frygt, marginalisering, sårbarhed, meningsløshed, håbløshed og uopfyldte livsnødvendige behov. Mens EB som et udtryk for opfyldte behov, tilhørsforhold, motivation, håb, trivsel og meningsfuldhed står som en positiv modpol. Af MOL-gruppen blev EB muligvis også tolket som en positiv modpol til de forhold og problemer der har skabt 'deskruktive situationer for mennesker' (teknologi, sekularisering, Mikael Kurkilala), da begrebet her blev brugt her til at beskrive det der 'mangler' i vores samfund og bæredygtighedsdiskurser (som en positiv modpol).

Men, i den bredeste betydning af bæredygtighed (som eksistens/overlevelse), kan det positive også tolkes som *selve eksistensen*, og det 'bevaringsværdige grundlag' der ikke må ødelægges, som *eksistensgrundlaget* for noget der eksisterer (menneske/ikke-menneske, individ/gruppe osv.). Som noget af dét der beskriver de grænser og eksistenskriterier der gør sig gældende for det eksisterende. Men i den forstand er bæredygtighed ikke nødvendigvis kun noget positivt og uskadeligt, da en eksistens kan være bæredygtig, på trods af, ellers at have en utrolig skadende effekt, så længe det eksisterer. Dvs. at der kan findes eksistenser, der i Kristensens og Perssons etiske forstand ikke ville kunne vurderes som bæredygtige, da de er destruktive, undergravende, negative, skadende og som leder til tab af eksistentielle værdier for andet eller andre der eksisterer. Men de ville kunne vurderes som bæredygtige, hvis de formår at eksistere.

Dette kan virke en smule kontra-intuitivt, og det belyser for så vidt også problematikken med den moralske forkastelighed og konflikten mellem normer og det gode, eftersom ubehagelige, voldelige, 'onde' og destruktive 'eksistenser' såsom misogyni, racisme, facisme, vold, sadister, mordere, kriser, krige osv. - kan vurderes som bæredygtige, på trods af at være utroligt skadelige. Her er sorte huller er egentlig et godt eksempel på, hvordan det kan være en svær debat, da de på mange måder kan siges at yde den ultimative skade mod (alle former for) eksistenser, i og med, at de udrydder stof (irreversibelt) i deres nærhed. Men sorte huller, ligesom galakser og universet selv, eksisterer over utroligt lange tidsperioder (milliarder af år) og er derfor i den (måske mere deskriptive) forstand ret bæredygtige, i hvert fald i et tidsmæssigt og eksistensmæssigt perspektiv, og særligt set i forhold til fx menneskers gennemsnitlige levealder eller bananfluers. Jeg mener at dette etiske punkt fortjener at blive foldet væsentligt mere ud i dybden, end jeg har formået at gøre i dette speciale. Særligt aspektet i ideerne om eksistensformer, flux,

transformation, ændrede eksistenser, set i sammenhæng med tanken om skader. For, selv den mest afgørende og irreversible skade - kan også lede til gode ting. Det er sorte huller igen et eksempel på, da de skaber eksplosioner der forårsager skader og transformationer på langt over planetære niveauer, men som samtidig også bringer nyt liv med sig. Det kan på den ene side virke banalt, men på den anden side; hvis skade er en afgørende værdi for om noget er eksistentielt bæredygtigt (eller bare bæredygtigt) er det et relevant punkt, og i den forbindelse får jeg lyst til at henvise til Trivselskommissionens rapport fra sidste år, hvor de netop advokere for en forståelse af trivsel, der både rummer det gode, men i lige så høj grad også om evnen til at være med og deale med det svære (Trivselskommissionen [2025](#))

Værdi og normer Det andet karakteristika - at bæredygtighed er værdimæssigt og normativt ladet; at det signalerer en 'ønskværdig tilstand' og at det er et spørgsmål om et (normativt og værdimæssigt) rigtigt valg - har vi allerede beskrevet i meget af det vi har været omkring. Kristensens uddyber den normative del, ved at forklare hvordan bæredygtighed fremstår som et "ideal" og som "det rette/gode valg at træffe i forhold til fremtidige generationer" (Kristensen 2024, s. 30). Det kommer bl.a. til udtryk i det ansvar overfor kommende generationer som præsenteres i Brundtlandrapporten, som fx når kommissionen skriver, at kommende generationer ikke ville kunne tilgive os, hvis vi bare lader stå til (Ibid., s. 22). Det stemmer på mange måder overens med Önnudóttirs kommentarer om SDG'erne; at det handler om det vi burde gøre og det der forventes af os, hvilket bl.a. er at tilpasse os en bæredygtig adfærd, ændre forbrugsvaner og livsstil og at øge vores borgerengagement. Bæredygtighed bliver som Kristensen nævner, til et ideal, en ønskværdig tilstand baseret på en normativ og værdimæssig vurdering af, hvad der er det rigtige (og forkerte) at gøre, hvad vi burde stræbe efter at opnå.

Den vinkel forbinder Kristensen også til den moralske forpligtelse i Immanuel Kants kategoriske imperativ, om at betragte mennesker som et mål i sig selv (Ibid., s. 30). Og bæredygtighedsidealet kobler sig på den måde også til både pligt- og dydsetik; som noget dydigt, man kan (og burde) gøre sig god til. Det så vi meget konkret også i selve ordet *bære-dygtighed*. Det bliver igen et spørgsmål om det gode liv, for som

"Ikke mindst fordi bæredygtighedsbegrebet rummer den indsats, der sigter mod, at mennesker på tværs af lande og generationer ikke alene får opfyldt grundlæggende behov, men også får mulighed for at skabe et godt liv, hvilket fx understreges i Brundtlandrapporten." (Ibid., s. 32-32)

Spørgsmålet om det gode liv og kontrasten mellem overlevelse vs. det gode liv, har fra start været en del af kernen i undersøgelsen og EB-forskningen, og det betyder også, at når LU pointerer, at ideen og spørgsmålene om det gode liv er en del af EB, viser Kristensen os, at det allerede er et

aspekt der findes i bæredygtighedsdiskurserne, hvilket muligvis igen er med til at pointere, hvordan EB kan være overflødigt. Men måske EB alligevel også kan forstås som en dimension der highlighter denne (etiske, normative) del af bæredygtighed.

Den ønskværdig tilstand i EB kan måske forstås som = at eksistere over tid (overleve) + særlige betydningsfulde og afgørende forhold/det gode liv (essens, identitet, kvalitet, trivsel, opfyldte fundamentale behov, sundhed, meningsfuldhed, tilhørsforhold, leve i overensstemmelse med værdier osv.). Det bevaringsværdige grundlag (eksistensgrundlaget) kan også opfattes som en ønskværdig tilstand, hvor tilstanden både rummer et ønske om overlevelse og meningsfuldhed: På den ene side handler det om at opnå en tilstand af overlevelse, og på den anden side ønskes der meningsfuldhed og et godt liv. Men som vi allerede har konkluderet, varierer både det gode og meningsfulde, men også de fundamentale behov fra kontekst til kontekst, individ-individ, gruppe-gruppe, eksistens-eksistens. Eksistensgrundlaget og opfattelsen af hvad der er godt, er ikke det samme for alle eksistenser, hvilket stemmer overens med, at normer og værdier på samme måde varierer fra individ til individ, fra kultur til kultur osv.

Det dydsetiske aspekt af det gode liv kobler Kristensen også til Aristoteliske forståelser af Eudaimonia og det blomstrende liv (Kristensen 2024, s. 32). Og til den ligevægts- eller balancetænkning der præsenteres i Brundtlandrapporten og Limits to Growth, der i en aristotelisk forstand (som en mådeholdig dyd) bliver et 'dydigt alternativ til overforbruget' og den ødslende adfærd vi har overfor klodens ressourcer (Ibid.). Det taler sammen med Önnudóttirs forskningsspørgsmål om, hvor lidt er nok og hvad der er brug for - der oprindeligt også handlede om at undersøge hvordan vi kan reducere vores produktion, prioritere vores handlinger og finde ud af hvad der er værd at opretholde. Særligt det sidste spørgsmål om, hvad der er værd at opretholde, taler sammen med Kristensens idé om den normative og værdimæssige 'ønskværdige tilstand', da en undersøgelse ud fra spørgsmålet om, hvad der er værd at opretholde, givetvis må sige noget om, hvad eller hvem vi mener bør have lov til at eksistere (opnår den ønskværdige tilstand). Hvilke eksistenser der m.a.o. er værdifulde. Det punkt taler ind i diskussionen om anerkendelse af liv. Kan vi mene, at noget bør have ret til at eksistere, selvom vi ikke mener det er noget værd?

I den forbindelse kan vi også pege på Sandström et al., der talte om at stille spørgsmålstejn ved normer, og hvor normer og værdier kan siges at påvirke forskellige eksistensers evner til at opretholdes; normer for varigheden af eksistenser, normer om, at man bør leve kort længe, om hvad el. hvem der får lov til at eksistere, og hvem/hvad der ikke gør eller bør. Som sagt varierer det og så er det tilmed svært at vurdere det gode, ; afspejler de normer og værdier samfundet bygger på. Og det er ikke kun overlevelse der har værdi; det er også meningsfuldhed, det gode liv, genkendelighed, identitet, essens, tilhørsforhold osv.

Persson mener, at vi bør fokusere på de irreversible tab der sker på mere overordnede niveauer (fokuser indsatser mod arter fremfor individer). Han pointerer, at en vigtig del af EB handler om at håndtere de risici for permanente/uerstætelige konsekvenser (skader og tab) der relaterer sig til de forskellige niveauer, men særligt for eksistenser på aggregerede niveauer (Persson 2024, s. 10). Jeg synes ikke der tydeligt, hvorfor han mener at dette niveau har fortrinsret, men på et tidspunkt pointerer han, lettere utilitaristisk - hvordan værdier der går tabt på aggregerede niveauer vil ramme flere individer/eksistenser end den modsatte vej rundt. Et tab for individer er ikke nemlig nødvendigvis = et tab for arter, grupper m.v. Men er det etisk forsvarligt? Det er i hvert fald normativt og i høj grad en norm sat ud fra et utilitaristisk standpunkt. Det siger Persson ganske vist ikke selv, men han nævner som sagt faren for den moralske forkastelighed, og for mig står det relativt tydeligt, at Persson mener at grupper bør have forrang over individer.

Og man kan i den forbindelse også vende tilbage til den antropocentriske kritik: På den ene side er både bæredygtighed og EB, i høj grad antropocentriske begreber; udviklet af mennesker, til mennesker og på mange måder for menneskeartens skyld. Bæredygtighedsagendaen, SDG'erne, bæredygtig udvikling, landbrug, økonomier, miljøer, kulturer m.v. har ofte til formål at sikre menneskelig overlevelse, forbedre livskvaliteten og/eller opfylde specifikke (eksistentielle eller unikke) menneskelige behov. Ud fra menneskelige værdier og normer. Men som kontrasten mellem menneske/miljø viste, mangler mennesker og vigtige menneskelige eksistentielle forhold samtidig i diskurserne, prioriteringerne og i praksis; i sprog, normer og værdier, hvor den grønne agenda, klima, miljø, CO² m.v. fylder væsentlig mere end kerneforståelsen af bæredygtighed (som et generelt udtryk for overlevelse/opretholdelse over tid) der også gælder for både individer eller grupper af mennesker. Men miljø og natur mangler for så vidt stadig også i de menneskelige værdiansættelser.

Nærhedsetik og andre dimensioner Den tredje og sidste del af sigtet; at bæredygtighed er koblet til utilitaristiske, deontologiske, dydsetiske, miljøetiske, fjernhedsetiske og nærhedsetiske (interdependensetiske) argumentationer - har vi allerede været en del omkring og jeg vil afgrænse mig til kort at tilføje et par pointer omkring det nærheds- og interdependensetiske perspektiv da det spiller godt sammen med Butlers perspektiver.

Fjernhedsetikken rummer ideen om, at vi er fjernt fra dét bæredygtighed handler om: fx naturkatastrofer og krig i andre lande eller de fremtidige generationer. Den fjernhed kan dog ifølge Kristensen også tilføjes et nærheds- og interdependensperspektiv, særligt gennem Løgstrups etiske fordring og nærhedsetik:

“Man kan sige, at hvor Løgstrups udlægning af den (nærheds)etiske fordring relaterer sig til den interdependens, vi mærker situationelt, baserer det bæredygtige ideal sig snarere på en fjernhedsetisk fordring om, at vi bør handle bæredygtigt, fordi vi holder fremtidige borgeres skæbne – og i høj grad også den miljømæssige udvikling – i vore hænder.” (Kristensen 2024, s. 33)

Kristensens løsning er langt hen ad vejen, at etikken skal 'ekspliciteres i forhold til bæredygtighed', særligt i uddannelsessystemet, hvor det indtil videre ikke har en 'eksplicit plads' (Ibid., s. 44). Det taler for så vidt ind i kritikken af den manglede prioritering i praksis. Hun pointerer hvordan den fjernhedsetiske refleksion er “en afgørende præmis for at motivere til at handle og forvandle de mange sproglige idealer for bæredygtighed til virkelighed.” (Ibid.). Disse perspektiver minder om påmindelsen fra LU om behovet for at fokusere på sprog og narrativer, og tilhørsforhold, og i den normative påmindelse om, at vi burde kære os om verden. Det lyder også meget som Önnudóttirs pointer om motivation, hvor kunstneriske og performative møder måske endda kan forstås som handlinger der foranlediger til fjern- og næretisk refleksion. At kunstneriske og performative møder både skaber muligheden for forbindelser og tilhørsforhold, tilknytning og omsorg, både blandt mennesker imellem, men også mellem mennesker og det ikke-menneskelige. Men disse møder samtidig også er et sted hvor vi konfronteres med det vi står med i hænderne. en normativ påmindelse om vores ansvar. Man kunne tilføje til Kristensens undervisningspointer, at kunst og performativitet ikke må udfases fra skoleskemaerne, og at det meget vel kunne give mening at koble de to tankestrømme, når det kommer til at træne fremtidens kommende tænkere

Til at understøtte den etiske dimension, har jeg valgt at uddybe med filosofi fra Judith Butler, hvilket tilføjer et moderne og kritisk aspekt til diskussionen. Hos Butler gør jeg bl.a. brug af deres interdependensetiske tilgang og begrebet om performativitet, da det spiller godt sammen både Kristensens og Önnudóttirs og flere pointer.

Judith Butler

I 2009 og i 2015 udgiver Butler hhv. de to værker '*Frames of War: When is Life Grievable?*' (2009) og '*Notes Toward a Performative Theory of Assembly*' (2015), og begge bøger rammer fuldstændig ind mange af i de etiske strømninger der findes i undersøgelsen indtil videre.

I det sidste kapitel af Notes, med titlen '*Can one lead a Good Life in a Bad Life*', tager Butler her udgangspunkt i Theodor Adornos spørgsmål om, *hvordan man kan lede et godt liv i et dårligt liv*, og de forklarer, hvordan der allerede fra begyndelsen er særligt to problemer:

"The first is how to live one's own life well, such that we might say that we are living [194] a good life within a world in which the good life is structurally or systematically foreclosed for so many, or becomes a phrase that makes no sense, or seems to denote a way of life that is in some ways quite bad." (Butler 2015, s. 193-94)

Dette indkapsler for så vidt meget af det, der indtil videre er blevet peget på, som værende problematisk, men det highlighter samtidig, at spørgsmålene om det gode liv i den grad også rummer et etisk aspekt, hvis (og når) det gode liv strukturelt og systematisk udelukkes for nogle eksistenser. Det andet problem lyder:

"[...] what form does this question take for us now? Or how does the historical time in which we live condition and permeate the form of the question itself?" (Ibid.)

Butler beskriver bl.a. hvordan mange har identificeret det gode liv med økonomisk velfærd, velstand eller tryghed, men at: "[...] we know that both economic well-being and security can be achieved by those who are not living a good life." (Ibid.) En pointe der for så vidt tydeliggøre både Moores naturalistiske fejlslutning og diskussionerne fra LU, hvor et godt liv heller ikke kun handler om økonomisk velstand eller tryghed, men tydeligvis også mange af alle de andre forhold der er nævnt (meningsfuldhed, lykke, håb, tilhørsforhold osv.). Og meget apropos Moores fejlslutning, så skriver Butler hvordan 'det gode liv' derfor:

"[...] has to be defined more broadly so that it does not presuppose or imply inequality, or it has to be reconciled with other normative values. If we rely on ordinary language to tell us what the good life is, we will become confused, since the phrase has become a vector for competing schemes of value." (Ibid., s. 194)

Men hvordan finder vi så ud af, hvad der er et godt liv? Her bruger Butler, dog uden selv at beskrive det som sådan, en form for afart af det Singer beskrev som open-question-argumentet, ved i stedet at starte med at stille spørgsmålene, hvad er et liv? Og hvordan man leder et liv? (Ibid., s.195-97). De skriver i den forbindelse specifikt om overlevelse, og taler på den måde ind i kontrasten mellem overlevelse (livet i sig selv) og det gode liv. Butler mener, at overlevelse og livet i sig selv bestemt også kan siges at have værdi:

"[...] we cannot struggle for a good life, a livable life, without meeting the requirements that allow a body to persist. It is necessary to demand that bodies have what they need to survive, for survival is surely a precondition for all other claims we make. And yet, that demand proves insufficient since we survive precisely in order to live, and life, as much as it requires survival, must be more than [209] survival in order to be livable. One can survive without being able to live one's life. And in some cases, it surely does not seem worth it to survive under such conditions. So, an overarching demand must be precisely for a livable life, that is, a life that can be lived." (Ibid., s. 208)

Her kunne Persson og Næss muligvis være enige; det at noget kan eksistere har bestemt en værdi og det handler på mange måder om et spørgsmål om, hvilke liv der rent faktisk *kan* leves. Som Butler beskriver, afhænger spørgsmålet om det gode liv muligvis også, af evnen eller kraften til, at: "lead a life as well as the sense of having a life, living a life, or indeed, the sense of being alive" (Butler 2015, s. 212)

I forbindelse med ideen om 'livability' (levedygtighed)¹¹ og ikke-levedygtighed, forklarer de videre hvordan vi nok ikke kan bruge et enkelt ord, til at beskrive de forhold der gør liv ikke-levedygtige, men at vi med begrebet 'precarity' kan skelne mellem "modes of 'unlivability'" (2015, s. 201). Precarity – det der nok bedst kan oversættes til udsat-, usikker- eller sårbarhed, er på mange måder et kernebegreb hos Butler, og det er samtidig ét, der taler godt sammen med pointerne fra LU om marginalisering, da marginalisering netop blev brugt som en metafor for de mennesker der lever i livets udkanter og som kæmper med økonomisk, fysisk, social, racemæssig eller normativ *sårbarhed* (Sidenval et al., 2021).

Sårbarhed, interdependens og anerkendelse Med sårbarhedsbegrebet binder Butler diskussionen sammen med ideen om interdependens og nærhedsetikken, som fx når de skriver at:

"Precariousness implies living socially, that is, the fact that one's life is always in some sense in the hands of the other. It implies exposure to those we know and to those we do not know; a dependency on people we know, or barely know, or know not at all" (Butler 2009, s. 14)

Her tapper Butler også ind i endnu et essentielt eksistentielt forhold, for særligt menneskelig eksistens, nemlig i den erkendelse, at vi er sociale, indbyrdes forbundne og gensidigt afhængige af hinanden og omverden. Men, som Butler spørger i den videre søgen på det gode liv - hvordan kan vi så tænke på et levedygtigt liv, uden at fremhæve et enkelt og uniformt ideal for det liv? (Ibid. 2015, s. 209). Et spørgsmål der også er forbundet til pointerne i specialet om kontekstualitet, og som Butler foreslår, har vi ikke brug for flere ideelle former for mennesker, men at det snarere handler om, at vi bliver nødt til at forstå og tage højde for "the complex set of relations without which we do not exist at all." (Ibid.). Dette er på mange måder et aspekt der kan tænkes ind i Kristensen og Önnudóttirs tanker om de refleksioner vi gør os, over vores forhold til verden udenfor os selv (både den menneskelige og den ikke-menneskelige).

¹¹ et begreb der ikke må forveksles med 'liveability' der specifikt henviser til et godt sted at bo eller være (Cambridge University Press [u.å.](#))

Som Butler gør tydeligt, så er der i den forbindelse, intet menneske der:

"[...] survives or persists without depending on a sustaining [210] environment, social forms of relationality, and economic forms that presume and structure interdependency. It is true that dependency implies vulnerability, and sometimes that vulnerability is precisely to forms of power that threaten or diminish our existence" (Butler 2015, s. 209-10)

På den måde eksisterer vi – vi er – i form af andre mennesker. Vi påvirkes og formes af andre og kan påvirke andre og er på den måde gensidigt afhængige. Sårbarhed og gensidig afhængighed er således også en forudsætning (på samme måde som også en foranderlig tilværelse var). Der er selvfølgelig, som Butler forklarer det, visse tilfælde, hvor sådanne former for gensidig afhængighed kan virke 'ubærlige', som fx i de tilfælde hvor magtformer truer med at udslette vores eksistens. I den forstand bliver magt altså også et afgørende aspekt, og som de nævner, kunne man derfor også få lyst til at forsøge at undgå sådanne former for afhængighed, med det er til gengæld ikke ens betydende med, at vi kan lovgive os imod det, da:

"[...] we could not begin to understand why it is so difficult to live a good life in a bad life if we were invulnerable to those forms of power that exploit or manipulate our desire to live. We desire to live, even to live well, within social organizations of life, biopolitical regimes, that sometimes establish our very lives as disposable or negligible or, worse, seek to negate our lives." (2015, s. 210)

Men, hvis vi ikke kan undgå det forhold af sårbarhed og magt, og hvis de tilgængelige normer, værdier og former for anerkendte liv, hvis etablerede magtinstanser arbejder imod vores mulighed for at eksistere, så er vi, som Butler siger, i et "difficult bind, if not an impossible one." (Ibid.). Og spørgsmålet bliver for den enkelte, om man forsøger at leve op til de krav for liv der stilles, eller om man i stedet vælger at kritisere de "reigning order of values" (2015, s. 200). Hvad der er værdifuldt er på den måde ikke noget vi selv bestemmer, og spørgsmålet om værdien af et godt liv, og hvordan det leves, er på den måde allerede fra starten af "bound up with this ambiguity, and it is bound up with a living practice of critique." (Ibid.)

Jeg nævnte i indledningen, hvordan flere etiske sager om både menneske- og dyreliv, viser at bæredygtighed rummer et etisk element. Jeg synes ikke det bliver mere tydeligt, end gennem Butler filosofi. Med tanker på den antropocentrisk kritik er der i den forbindelse særligt to citater, der belyser den kritik. Den første er fra 2009, og lyder således:

"[...] there ought to be recognition of precariousness as a shared condition of human life (indeed, as a condition that links human and non-human animals)" (2009, s. 13)

Men det andet citat, er væsentlig mere nutidigt – det er fra 2021, hvor Butler i en artikel skriver således:

“And yet, an inhabitable world for humans depends on a flourishing earth that does not have humans at its center. We oppose environmental toxins not only so that we humans can live and breathe without fear of being poisoned, but also because the water and the air must have lives that are not centered on our own. As we dismantle the rigid forms of individuality in these interconnected times, we can imagine the smaller part that human worlds must play on this earth whose regeneration we depend upon—and which, in turn, depends upon our smaller and more mindful role” (Butler 2021)

Som sagt er dette aspekt også et vigtigt element i diskussionen om, hvad vi anerkender som liv. Og anerkendelse, er også, ligesom sårbarhed, endnu et velbrugt begreb hos Butler. I 2009, pointerer de, hvilken rolle anerkendelse spiller og særligt i diskussionen om liv vs. død:

“What might be done to produce a more egalitarian set of conditions for recognizability? What might be done, in other words, to shift the very terms of recognizability in order to produce more radically democratic results? [...] [7] we have ongoing debates about whether the fetus should count as life, or a life, or a human life; we have further debates about conception and what constitutes the first moments of a living organism; we have debates also about what constitutes death, whether it is the death of the brain, or of the heart, whether it is the effect of a legal declaration or a set of medical and legal certificates. All of these debates involve contested notions of personhood and, implicitly, questions regarding the "human animal" and how that conjunctive (and chiasmic) existence is to be understood. The fact that these debates exist, and continue to exist, does not imply that life and death are direct consequences of discourse (an absurd conclusion, if taken literally). Rather, it implies that there is no life and no death without a relation to some frame.” (2009, s. 6-7)

Som Butler skriver, kan det moralske imperative om at lede et godt liv, nogle gange virke som både ondt og tankeløst for dem der lever i håbløshed eller som ikke anerkendes. Og som de skriver, kan man således godt forstå den kynisme der kan udvikle sig gennem en moralsk praksis, for:

“Why should I act morally, or even ask the question of how best to live, if my life is already not considered to be a life” (2015. s. 201)

Men selv i de ekstreme tilfælde af sårbarhed forsvinder det moralske dilemma, ifølge Butler ikke helt:

"[...] it persists precisely in the tension between wanting [203] to live and wanting to live in a certain way with others." (2015, s. 202-3). Og at selv det, at kalde noget for et navn:

"can come as the most extraordinary form of recognition, especially when one has become nameless or when one's name has been replaced by a number, or when one is not addressed at all." (Ibid.)

På den måde bliver det tydeligt, hvordan spørgsmålene om, hvem der lever livet og hvilke liv der er noget værd og hvem der bestemmer der, også er særligt vigtigt. Hvilke liv er værd at opretholde og hvem må eksistere minder om Önnudóttirs spørgsmål om, hvad der er værd at opretholde og de foldes for så vidt videre ud, af Butler pointe om sorg.

Sorg (Grievability) En måde hvorpå Butler mener at vi kan undersøge værdien af liv, er gennem ideerne om tab og skade, og i den forbindelse også om sorg:

"Precisely because a living being may die, it is necessary to care for that being so that it may live. Only under conditions in which the loss would matter does the value of the life appear. Thus, grievability is a presupposition for the life that matters."
(Butler 2009, s.14)

Hvordan vi finder frem til svaret på, hvilke liv der må leve og hvad der er værd at opretholde, er at spørge ind til, hvad vi sørger over. Men hvordan finder vi så ud af hvad der skaber sorg? Måske ved at se på den smerte og skade vi forvolder og forvoldes, smerten, ubehaget. De tab og skader vi sørger over (apropos Persson og Kristensen).

Performativitet Det sidste begreb hos Butler jeg vil fremhæve er performativitet. Hos Butler række performativitets-begrebet udover ideen om noget teaterligt (som det muligvis i højere grad forstås hos Önnudóttir), da det i højere grad handler om effekten af vores adfærd, særligt det sprog vi taler og de normer og værdier det udtrykker. Ideen om sproget som noget performativt stammer bl.a. fra J.L. Austin og Jaques Derrida, og Butler beskriver det således:

"Performativity characterizes first and foremost that characteristic of linguistic utterances that in the moment of making the utterance makes something happen or brings some phenomenon into being. [...] An utterance brings what it states into being (illocutionary) or makes a set of events happen as a consequence of the utterance being made (perlocutionary). [...] it seems, performativity is a way of naming a power language has to bring about a new situation or to set into motion a set of effects." (Butler 2015, s. 28)

Det taler også både ind i Kristensens fokus på normer, og i pointerne fra Sandström et al. om sproget og normernes roller. Når vi performer vores liv gennem talehandlinger, adfærd, ritualer, tænkning, normer m.v. skaber det effekter i verden og i os selv - og det vi møder i verden - 'den andens' performativitet, medskaber samtidig os. Sprog, normer og performativitet er på den måde *grundlæggende eksistentielle vilkår el. forhold* - og ikke kun for menneskelig eksistens.

"Indeed, sometimes the very terms we are asked to occupy threaten our very ability to persist. [...] Many people insist on refusing that very bad deal which requires them to deny their mode of existence in order to survive in a given society. The paradox is that it is in the name of their own survival or persistence that they fight for another order."

(Butler 2021, s. 39)

Önnudóttir nævnte også performativitet, men som en kunstnerisk interaktion: det er ikke kun sprog og normer der performer, det er også andre former for skabende interaktioner og møder med verden der former os og verden. Butler nuancerer Önnudóttirs 'kunstneriske' begrebsbrug med den sprogfilosofiske, normorienterede, identitetsskabende (psykologiske) forståelse: men også som helt fundamentale eksistentielle forhold ved den menneskelige eksistens. Som noget der former, har effekt og indflydelse på, hvordan og hvorledes noget eksisterer.

Taget ideerne om performativitet, normativitet, sårbarhed, død og nødvendigheden af det onde, i betragtning, er det en vanvittig svær etisk debat, at vurdere hvem og hvad der må eksistere - og i såfald også hvordan, i hvilken form og hvor længe der er (eller bør) være tale om. Jeg kan ikke komme med et endegyldigt svar på, hvordan vi normativt og etisk set (korrekt) burde tage sådan et valg. Demokratisk deltagelse, beslutninger baseret på oplyste grundlag og ligeværdige magt- og beslutnings- og fordelingsstrukturer, er nok noget af det jeg kan tilskrive mig. Måske det minder lidt om nogle af de pointer flere af kilderne har været omkring.

Jeg vil også gerne stå ved, at jeg mener at vi bør arbejde på at gøre os mere bevidste om vores ansvar overfor og (performative) indflydelse på vores egen og andres eksistentielle bæredygtighed, også selvom det kan virke som en umulig opgave. I dét ligger der en forståelse af, at vi bør forbedre vores (kollektive) forståelse af de indbyrdes forbundne forhold til verden som vi alle eksisterer gennem og på basis af. Særligt fordi der i sandhed må siges at findes mange eksistenser derude, der fysisk og psykisk befinder sig i grænselandet for hvad vi anerkender som værdige eller anerkendte eksistenser, måder at leve på.

Med dette er vi efterhånden nået til vejs ende i dette speciale. Slutvis vil jeg kort afslutte med et par konkluderende tanker

6 Konkluderende tanker

Specialet opgave lød at svare på, hvordan kan vi forstå og anvende eksistentiel bæredygtighed - og hvilke etiske perspektiver og spørgsmål begrebet rummer.

Som svar på det første spørgsmål viser undersøgelsen, hvordan der givetvis hersker adskillige tolkninger og forståelser, men at det på et overordnet plan, kan siges at være et udtryk for evnen til, *at kunne eksistere over tid*.

Den betydning rummer dog samtidig et sammenfald mellem betydningen af eksistentiel og bæredygtighed, der for så vidt risikerer at gøre begrebet overflødigt og svært at bruge i praksis. Særligt også, da både det eksistentielle og bæredygtighed i denne forstand, gør sig gældende for alt der eksisterer - og ikke kun gælder det for alt der eksisterer, det gælder tilmed også at det er varierende, foranderligt og kontekstuel fra eksistens til eksistens.

I en snæver, og måske mere dagligdagsbetydning, siger EB muligvis i stedet noget om de dimensioner, aspekter, forhold, sider osv. af bæredygtighed, der vedrører, er særlig betydningsfulde og afgørende (for noget der eksisterer). Og i en etisk forstand, drejer det sig særligt om de normative, værdimæssige og magtorienterede dimensioner.

Både de forskellige betydninger, kontekstualiteten, foranderligheden og de etiske dimensioner, fordrer at vi i praksis forsøger at tydeliggøre, præcisere og konkretisere, hvem og hvad vi taler om. Og det viser sig, at det tilmed er særligt vigtigt, at vi formår at skelne mellem overlevelse og det gode liv og underforstået hvornår noget kan siges at eksistere, hvor længe, i hvilken form og hvordan det gøres (bedst muligt, mindst skadeligt, mest ligeligt osv.).

Første led i, at kunne anvende EB er på den måde for så vidt, at starte med, at forstå hvad vi taler om. Både LU's forskning og dette speciale, kan i praksis tolkes som et forsøg på at bringe os nærmere mod det mål. Men det virker alligevel - i et større billede - ret ligegyldigt, hvis ikke andre også begynder at tale om - og 'praktisere' eksistentiel bæredygtighed, eller bare den generelle kernebetydning af bæredygtighed for den sags skyld. Derfor gentager jeg LU's pointer om, at vi skal tale mere om bæredygtighed og det eksistentielle og at vi skal begynde at implementere det i de gængse bæredygtighedsdiskurser.

I forhold til, hvordan vi ellers anvender EB, er det allerede blevet påpeget, hvordan sprog, diskurser, narrativer og normer er vigtige forudsætninger - ikke kun for vores forståelse og adfærd - men også som fundamentale eksistentielle forhold - som noget af det der definerer vores eksistens. Derfor er sprog og normer også nogle af de vigtigste elementer i anvendelsen af EB.

Som kilderne tydeliggjorde (Sandström et al, Kristensen og Butler) er sprogets og normernes indflydelse - deres performative effekter - indbyrdes forbundet til vores selv- og verdensopfattelse, vores adfærd, de valg vi tager og de effekter vi har på verden.

Jeg kan understøtte LU-kilderne i, at EB ikke er et alment anvendt eller kendt begreb. Vi bruger til gengæld i nogle tilfælde væredygtighed og i hvert fald også bæredygtighed, men her viste kilderne også, hvordan forskellige brug, betydninger, normer og værdier kan skabe forståelsesmæssige og etiske udfordringer. Særligt i kontrasten mellem menneske/miljø, hvor mennesket på den ene side kan siges at mangle, men at miljøen og natuen (i en antropocentrisk kritik) også kan siges at være underrepræsenterede og ikke anerkendte og værdige livsformer. Det kommer vi nok aldrig helt udenom, endegyldige definitioner er nok ikke endemålet og det er der for så vidt heller intet i vejen med. Vi må godt være uenige, have forskellige holdninger og forståelser, vi skal bare arbejde på at gøre os bevidst om det, om de performative og etiske konsekvenser og effekter

Sproget om EB kan også 'anvendes' på flere måder, og hvis man skal blive meget konkret, kunne man tænke det ind i organisatoriske sammenhænge, hvor det her kunne være relevant at se på, hvordan der generelt tales om bæredygtighed, eksistens, eksistentielle aspekter og det gode liv. Tænkes disse ting sammen i en helhed, og er der respekt og fokus på forskellige behov, forskellige værdier osv. EB kunne på den måde fx være noget man talte om eller adresserede i MUS-samtaler, trivselsmålinger, konflikthåndtering m.v. Man kunne fx tale om virksomhedens, organisationens, teamets eller medarbejdernes eksistentielle bæredygtighed. Overlever vi? Overlever i? Og lever i godt?

På den måde kan EB også fungerer som et bevidstheds-, refleksions- og dialogværktøj, der kan baseres på en opsamling af nogle af alle de spørgsmål vi er stødt på. Spørgsmålene er afgørende for at konkretisere, uddybe og debattere, og de kan fungere som pejlemærker i praksis. Alt i alt lyder de nogenlunde således:

Hvem og hvad taler vi om?

Hvad er bevaringsgrundlaget og eksistenskriterierne? (Hvad kræver det at eksistere?)

Hvor længe er der tale om? Hvad er den ønskværdige tilstand

Gælder det overlevelse eller det gode liv?

Hvad er - og hvad er ikke - det gode liv?

For individet: Hvad er det gode liv for mig og hvordan lever jeg det bedst? Hvad er mine behov?

Hvad kan jeg og andre gøre for mig?

For gruppen: Hvad er det gode liv for andre, og hvad er andres behov? Hvad kan jeg og vi gøre for andre?

Hvad er (ikke) værd at opretholde? (Hvad sørger vi og hvad sørger vi ikke tabet af?)

Hvem har ret til og mulighed for at eksistere?

Hvem bestemmer det?

Hvordan tager vi ansvar, både for vores egen og for andres eksistentielle bæredygtighed?

Hvordan balancerer vi alle de forskellige eksistentielle forhold af bæredygtighed?

Hvordan balancerer vi fx forholdet mellem mig selv og min partner; mellem medarbejder og virksomhed; mellem arter (fx mennesker og dyr); mellem niveauer (individuel vs. universel).

Det er langt hen ad vejen et spørgsmål om normer, etik, værdier, magt og modstand, som noget kan hjælpe os til at italesætte og debattere vores normer, værdianskuelser, antagelser og fordomme. Diskutere hvem der har evnerne, retten, adgangen, frihed osv. til EB.

Slutnote Jeg vil vove at påstå, at argumenterne om hvorfor det (stadig) er vigtigt at tale om eksistentiel bæredygtighed - eller bare bæredygtighed i det hele taget, viser at behovet for en bæredygtig udvikling stadig findes - og at bæredygtighed *burde prioriteres, tales om og praktiseres i højere, bredere og mere fundamental grad end det gøres nu*. De eksistentielle og 'almindelige' bæredygtighedsproblemer tydeliggør uden tvivl dét; klimakriser, naturkatastrofer, øgede risici og trusler for skade/tab af vigtige værdier, sygdom, død og udryddelse, farezonen, sårbarhed, marginalisering, meningsløshed, udbrændthed, klimaangst, demotivation, etisk og moralsk uretfærdighed, ulighed (for både mennesker, dyr og andre eksistenser) og meget mere.

Hvis man spørger om EB kan understøtte og styrke den bæredygtige agenda og om det virkelig er nødvendigt (som flere af kilderne fra LU peger på) - vil jeg mene, at svaret langt hen ad vejen er ja; argumenterne - og problemerne er der - men det er klart, at hvis man på nogen måde skal kunne praktisere ideen om EB, må konsekvenser og normativitet tages højde for. Både på et niveau hvor virksomheder og organisationer kan se mening, men også det enkelte menneske, for mennesker imellem og for alt det der rækker udover mennesker.

Men, at forstå, tale om, værdisætte og måle på, hvordan noget eksisterer godt og hvad der skal til (overlevelse, essens, behov etc.) - eller at vurdere hvem/hvad der skal/bør have/har ret til EB, retten til eksistens - er ikke nemme svar: Her har vi brug for de etiske overvejelser og diskussioner. Og i tillæg: magt-analyser, revurderede fordelingsmekanismer, kognitiv fleksibilitet,

Hvad vil det kræve for EB at blive integreret i det generelle bæredygtighedsarbejde og -diskurser? På den ene side er det simpelt nok; vi kan starte med at gøre os bevidste og tale mere om det. Bruge sproget i praksis. Føre det ind i hverdagssnakke om, hvordan vi på ansvarlig og etisk vis, sikrer at vi selv eller andre vigtige eksistenser kan eksistere og kan eksisterer godt. Finde ud af hvad det kræver, hvad der truer og hvad der ikke må gå tabt. Og om hvem og hvad vi mener

bør have ret til det. En hyperkompleks opgave ganske vidst, fordi det fremhæver de forskellige normative og værdimæssige vurderinger og magtstrukturer der hersker i vores samfund

Hvornår har vi fx ret til at destruere eksistenser (ved at slå ihjel) – og hvornår skal vi respektere individuelle behov og værdier? Og hvem skal/må i så fald bestemme det? Hvordan lærer vi at forstå de interdependente og eksistentielle forhold der afspejler eksistens, essens og EB - både for mennesker, men også for dyr, ikke-bevidste og ikke-levende væsner og objekter? Der er givetvis lang vej, men alle disse spørgsmål kan være med til at pege i retningen af, hvad vi med fordel kunne sætte fokus på i fremtiden. Det er for så vidt en holistisk, radikalt anderledes tilgang til bæredygtighed, men den hviler på antagelser der allerede langt hen ad vejen findes. Og jeg tror som sagt, at det kan være med til lære os mere om, hvad det vil sige at eksistere bæredygtigt.

Litteratur

- Albinus, L. (2025) *Eksistentiel*. I: Lex, Danmarks Nationalleksikon. Lex.dk <https://lex.dk/eksistentiel>
- _____, Grøn, A. (2024) *Eksistens*. I: Lex, Danmarks Nationalleksikon. Lex.dk <https://lex.dk/eksistentiel>
- Arbejdstilsynet (AT) (u.å.) *Fokus på psykisk arbejdsmiljø*. AT <https://at.dk/kend-din-rolle/tilsyn/fokus-paa-psykisk-arbejdsmiljoe/>
- Arner, D.W., Buckley, R. P., Dahal, A. M., Zetzsche, D. A. (2021) 'Digital Finance, COVID-19 and Existential Sustainability Crises'. UNSW Law. <https://www.ius.uzh.ch/dam/jcr:bf5f5047-f0ae-4616-932d-d0b5c734f693/Arner%20Buckley%20Dahal%20Zwtzsche%20Digital%20Finance%20Covid%2019.pdf>
- Aalborg Universitet (AAU) (u.å.) *Tid, Eksistens og Naturforbundethed*. AAU. <https://vbn.aau.dk/en/organisations/tid-eksistens-og-naturforbundethed>
- _____. (2025) *Seminar: Eco-spiritu-ality From a Neo-animistic and Eco-phenomeno-logical Perspective*. AAU. <https://www.kommunikation.aau.dk/eco-spirituality-from-a-neo-animistic-and-eco-phenomenological-perspective-e150172>
- Bagga-Gupta, S. (2023) *Epistemic and Existential, E2-sustainability. On the need to un-learn for re-learning in contemporary spaces*. Front. Commun. 8:1081115. <https://www.frontiersin.org/journals/communication/articles/10.3389/fcomm.2023.1081115/full>
- _____. (2024) *Center-staging decolonial and southern thinking for hopeful epistemic-existentially sustainable futures*. Bandung, 11, pp. 403-423. https://brill.com/view/journals/bjgs/11/2/article-p403_006.xml
- BBC (2024) *Loving, living and dying together in the Netherlands*. The Documentary Podcast. BBC World Service. <https://www.bbc.co.uk/programmes/p0j7n7wr>
- Borås Universitet (2023) *Fashion and existential sustainability*. Borås Universitet. <https://kursinfodoc.hb.se/PdfMaker.aspx?type=kurs&code=AE2EH1&revision=1,10&language=EN>
- Bronner, S., Bronner, F. (2021) *Varför är klimatfrågan en existentiell fråga?* Sveriges Utbildningsradio. <https://urplay.se/serie/221806-ur-samtiden-hallbarhet-och-existens>
- Butler, J. (2009) *Frames of War: When is life grievable?* Verso
- _____. (2015) *Notes Towards a Performative Theory of Assembly*. Harvard University Press, Cambridge & London
- _____. (2021) *Judith Butler: Creating an Inhabitable World for Humans Means Dismantling Rigid Forms of Individuality*. Time Magazine. <https://time.com/5953396/judith-butler-safe-world-individuality/>
- Cantrell, S., Fisher, J., Stephane, J., Flynn, J., Fields, A., Van Durme, Y. (2024) *When People Thrive, Business Thrives: The Case for Human Sustainability*. Deloitte. <https://www.deloitte.com/us/en/insights/topics/talent/human-capital-trends/2024/focusing-on-human-sustainability-and-employee-wellbeing.html>
- Cambridge University Press () *Liveability*. Cambridge University Press. <https://dictionary.cambridge.org/da/ordbog/engelsk/liveability>
- Center for Væredygtighed (CV) (u.å.) *Væredygtighed*. <https://www.vaeredygtighed.org/vaeredygtighed/>
- Dansk Sprognævn (DS) (2022) *Væredygtighed*. Dansk Sprognævn. <https://noid.dsn.dk/ordbog/vaeredygtighed/>
- Deau, T. (2020). *Why sustainable infrastructure is a key part of rebuilding the post-COVID economy*. World Economic Forum <https://www.weforum.org/stories/2020/09/sustainable-infrastructure-post-pandemic-rebuilding-economy-great-reset-meridiam-laguardia-terminal-b-project/>
- Den Danske Netordbog (DDN) (2025a) *Bæredygtighed*. <https://www.ordbogen.com/da/search/classic?query=b%C3%A6redygtighed&dictionaryId=cent-dada&allowSwitchDictionary=0>
- _____. (2025b) *Eksistentiel*. Center For Leksikografi. <https://www-ordbogen-com.zorac.aub.aau.dk/da/search/classic?query=eksistentiel&dictionaryId=cent-dada&allowSwitchDictionary=0>

- _____ (2025c) *Væredygtighed*. Center for Leksikografi, Aarhus Universitet.
<https://www.ordbogen.com/da/search/classic?query=v%C3%A6redygtighed&dictionaryId=cent-dada&allowSwitchDictionary=0>
- Den Danske Ordbog (DDO) (2003a) *Eksistens*. Det Danske Sprog- og Litteraturudnævn.
<https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=eksistens>
- _____ (2003b) *Eksistentiel*. Det Danske Sprog- og Litteraturudnævn. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=eksistentiel>
- Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø (NFA) (u.å.) *Trivsel*. Under: Psykisk arbejdsmiljø. NFA <https://nfa.dk/psykisk-arbejdsmiljoe/trivsel>
- Dewey, J. (1981) *The Later Works 1925-1953, Volume 1: 1925*. USA: Southern Illinois University Press
- Fink, H., et al. (2021) *Væredygtighed - indersiden af bæredygtighed: bæredygtighed - ydersiden af væredygtighed*. Dafolo A/S
- FN (2015) *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. A/RES/70/1. United Nations
<https://docs.un.org/en/A/RES/70/1>
- _____ (u.å.) *The 17 Goals*. Department of Economic and Social Affairs, Sustainable Development. United Nations
<https://sdgs.un.org/goals>
- Gamel, J. (2024) *Dyrenes Advokat*. Dyrenes Beskyttelse. <https://www.dyrenesbeskyttelse.dk/artikler/dyrenes-advokat>
- Garnow, T. (2024) *Vulnerability and care - keys to an existential sustainable society?* Lund Universitet.
<https://www.agenda2030graduateschool.lu.se/activities/news-2024/expanding-discourse-sustainability-existential-sustainability/vulnerability-and-care-keys-existential-sustainable-society>
- Graham, D. W. (2023) *Heraclitus*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2023 Edition). Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). <https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/heraclitus/>
- Grakom (2025) *Forbrugerombudsmanden: Vi kommer til at afvise greenwashing-sager*. GRAKOM.
<https://grakom.dk/nyheder/forbrugerombudsmanden-vi-kommer-til-at-afvise-greenwashing-sager/>
- Hansen, F. T. (2023) *Fra bæredygtig til væredygtig ledelse*. In: Resonans - i ledelse, organisation og uddannelse (Lone Hersted & Søren Frimann, red.)
- _____ (2025) *How to research 'delicate matters' (the existential, ethical, aesthetical, and phenomenological dimensions) in Healthcare, Education, and Welfare*. Phdcourses.dk <https://phdcourses.dk/Course/128296>
- Inner Development Goals (IDG) (u.å.) *About Us: Who We Are*. IDG. <https://innerdevelopmentgoals.org/about/>
- Korsgaard, C. (2018) *Fellow Creatures: Our Obligations to the Other Animals*. Oxford University Press
- Krifa (2023) *Trivsel: Et stærkere Danmark: Et opråb om trivselskrisen på det danske arbejdsmarked*. Krifa.
<https://krifa.dk/trivsel>
- Kristensen, L. R. F. (2024) *Bæredygtighedsbegrebets betydning, etik og etikdidaktik*. DOI: 10.7146/lup.v8i1.136155
- Lippert-Rasmussen, K. (2023) DOI: [10.1017/S096318012200024X](https://doi.org/10.1017/S096318012200024X)
- Loor, M. (2022) *Hope and meaning for a sustainable life*. Lund Universitet. [03.31.2022]
<https://www.lunduniversity.lu.se/article/hope-and-meaning-sustainable-life>
- Lund Universitet (LU) (2022) *At the Margins of Life: Exploring Existential Sustainability - Technology, Health, and Death*. LU.
https://portal.research.lu.se/files/130422103/Conference_Booklet_At_the_Margins_of_Life.pdf
- _____ (2024) *Existential Sustainability: Expanding the Discourse on Sustainability*. Lund Universitet
<https://projekt.ht.lu.se/existential-sustainability>
- Lübke, P., Alstrup, S. (2014) *Politikens Filosofi Leksikon*. (3. Udgave). Politikens Forlag
- Mahncke, H., Wiking, M. (2025) *Vores Livskvalitet: Hvad kan vi lære af de lykkeligste danskere?*. Realdania
<https://realdania.dk/publikationer/faglige-publikationer/vores-livskvalitet>
- Michelsen, K., Posselt, G., Klausen, S. H. (2008) *Filosofisk Leksikon*. Gyldendal
- Müller, D. (2025) *Towards a Critical Pragmatic Philosophy of Sustainable Mathematics Education*. ArXiv.
<https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.17149>

- Nudansk Ordbog (2025) *Eksistentiel*. I: Nudansk Ordbog med etymologi. Politikens Forlag. Ordbogen A/S. <https://www-ordbogen-com.zorac.aau.dk/da/search/classic?query=eksistentiel&dictionaryId=pol-current-dada>
- Nussbaum, M. C. (2022) *Justice for Animals: Our Collective Responsibility*. Simon & Schuster
- Nymann, L., Lundberg, J. G. (2023) *Existential Sustainability: Developing a New Dimension of Agenda 2030's Sustainability Goals*. Lund Universitet. <https://portal.research.lu.se/en/projects/existential-sustainability-developing-a-new-dimension-of-agenda-2>
- Oxford University Press (u.å.) *Sustainability*. n., 2.a. I: Oxford English dictionary. <https://doi.org/10.1093/OED/5634386273>
- _____ (u.å.) *Sustainable*. adj., 3.a. I: Oxford English dictionary. <https://doi.org/10.1093/OED/5234146699>
- _____ (u.å.) *Existence*. n., 1.b. I: Oxford English dictionary <https://doi.org/10.1093/OED/1082641617>
- Oxford Brookes Business School & Climate Change Coaches (2024) *Holding back climate progress: sustainability's critical skills gap*. Oxford Brookes Business School & Climate Change Coaches. <https://climatechangecoaches.com/wp-content/uploads/2024/08/Holding-back-climate-progress-sustainabilitys-critical-skills-gap.pdf>
- Persson, J. (2024) *What could existential sustainability be? A conceptual study of existential dimensions of sustainability*. PLOS Sustain Transform 3(8): e0000119. <https://doi.org/10.1371/journal.pstr.0000119>
- Politikens Forlag (2025) *Eksistentiel*. I: Nudansk Ordbog. Politikens Forlag <https://www-ordbogen-com.zorac.aau.dk/da/search/classic?query=eksistentiel&dictionaryId=pol-current-dada>
- Raun, K. G. (2021) 25 sager om greenwashing ligger på forbrugernes bord: "Jeg vil anbefale ikke at kalde sit produkt bæredygtigt". I Børsen Bæredygtig. Børsen <https://borsen.dk/nyheder/baeredygtig/jeg-vil-anbefale-ikke-at-kalde-sit-produkt-baeredygtigt>
- Sandström, I., Lundberg, J. G., Nymann, L. (2024) *Expanding the Discourse on Sustainability: Existential Sustainability*. Lund Universitet. <https://www.agenda2030graduateschool.lu.se/activities/news-2024/expanding-discourse-sustainability-existential-sustainability>
- Sensus (2025) *Existentiell hållbarhet*. Sensus. <https://www.sensus.se/det-har-gor-vi/existentiell-hallbarhet/>
- Sidenval, E., Myrvold K., Nymann, L. (2021) *Ansökan om medel för forskningsinitieringsprojekt vid CTR*. LMK-stiftelsen Lund. https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/109141544/Application_LMK_12_May_2021.pdf
- Singer, P. (2026) *Ethics*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/ethics-philosophy/Moore-and-the-naturalistic-fallacy>
- Syddansk Universitet (SDU) (2024) *Research Seminar on Eco-existential Health in an Apophatic Perspective*. SDU <https://event.sdu.dk/ecoexistentialhealth>
- Trivselskommissionen (2025) *Et dansk bud på en vestlig udfordring*. Trivselskommissionen. <https://www.trivselskommissionen.dk/-/media/filer/trivselskommissionen/250224-trivselskommissionens-afrapportering.pdf>
- Wendt, C. (2025) *What is existential sustainability in professional life? Future by Lund* <https://www.futurebylund.se/en/nyheter/vad-ar-existentiell-hallbarhet-i-yrkeslivet>
- World Commission on Environment and Development (WCED) (1987) *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. United Nations. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- Önnudóttir, S. H. K. (2024a) *How Little is Enough? A quest for existential sustainability*. Lund Universitet <https://doi.org/10.16995/jer.10171>
- _____ (2024b) *How Little is Enough? Testimony of a Pilgrim*. Lund Universitet <https://portal.research.lu.se/sv/publications/how-little-is-enough-testimony-of-a-pilgrim>